Олександр БЄЛЯЄВ

МЕРТВА ГОЛОВА

І. В ПОГОНІ ЗА СЛАВОЮ

— Збираємось рівно ополудні на цій галявині.

Жозеф Морель кивнув головою двом своїм супутникам, поправив за спиною рюкзак і, помахуючи сачком для ловлі комах, заглибився в хащі.

Це були володіння пальм, папороті й ліан.

Морель безтурботно наспівував веселу пісеньку, пильно вдивляючись крізь скельця окулярів у зеленкуваті сутінки тропічного лісу. Молодий вчений був у чудовому настрої. Йому пощастило в житті. Морелю ще не було й сорока, а він уже мав звання професора. Його праця про павуків відзначена премією, і ось він дістав наукове відрядження в Бразілію, в малодосліджене верхів'я річки Амазонки, цього раю для ентомологів.

"Науці відомо двісті тисяч видів комах. Чарлз Ріде припускає, що їх не менше десяти мільйонів. Щороку описується не менш як шість з половиною тисяч нових видів. Зовсім непогано, якщо в цьому році буде додано ще шість тисяч, відкритих Жозефом Морелем. Який розкішний пам'ятник з комах спорудить собі Морель!" — не без честолюбства думав професор. І його мрії були цілком здійсненні. В цьому лісі вистачило б матеріалу не на один "пам'ятник". Строкаті клаптики майбутньої величі Мореля у вигляді гарних різнобарвних метеликів літали перед ним, як пластівці снігу. Треба було тільки зібрати докупи ці пластівці, що мінилися всіма кольорами райдуги, і наукове безсмертя буде забезпечене Морелю. Його пильне око вченого вже помітило кілька незвичайних форм метеликів, та Морель не поспішав. Серед цього

невичерпного багатства він міг дозволити собі розкіш бути перебірливим. До того ж ученого більше цікавили павуки, а тут він їх знаходив мало.

Чим далі заглиблювався Морель у хащі, тим густішими ставали тіні, мовчазнішим був ліс. Величезні, мов колони, стовбури пальм сягали високо вгору, закриваючи переплетеним листям світло сонця. До кошлатих стовбурів пальм присмоктались рослинні паразити — орхідеї та бромелії. А внизу розкидали своє віялоподібне листя молоді пальми й папороті, утворюючи густий підлісок. І від пальми до пальми, від стовбура до стовбура простяглися, мов гадюки, вузлуваті ліани — ці дротяні загородження тропічних лісів. Подекуди яскраво-жовтий промінь сонця прошивав зеленкуваті сутінки лісу, і в золоті проміння спалахувало червоне крило папуги, діамантом виблискував колібрі, полум'ям палала квітка орхідеї.

— О-а! Ха-ха-ха! — різко кричав папуга. Йому відповідала велика мавпа. Висячи на хвості, вона ритмічно розгойдувалась, намагаючись дотягтися рукою до папуги. Але папуга, прикинувши скошеним оком віддаль, сидів нерухомо, виводячи своє буркотливе "о-а", немов сусід, що з нудьги зчинив сварку. Дві невеличкі мавпочки помітили людину і якийсь час рухались за нею, спритно перебираючись по ліанах. Ось одна мавпа вхопила за хвіст другу. Та заверещала, вискалила зуби, і вони почали битися, забувши про Мореля.

Ліс жив своїм життям...

Ноги Мореля м'яко ступали по вистеленій мохом і перегнилим листям землі. Іти ставало все важче. Вологе, оранжерейне повітря було так насичене пахощами квітів і рослин, що Морель задихався. Ніби над цим лісом пройшла злива з запаморочливо пряних духів. Сачок зачіпався за гілля. Морель падав, спотикаючись через ліани чи повалені стовбури, оброслі мохом. Учений пройшов не більше трьох кілометрів, а вже відчував утому і весь аж упрів. Треба було вийти на відкрите місце. Оглядівшись навкруги, Морель помітив праворуч ясну пляму, наче там

займалась зоря, і пішов на цей просвіт. Незабаром він вийшов на лісову галявину, що простяглася вздовж висохлого річища однієї з численних приток Амазонки. В період дощів у цьому руслі нуртувала справжня річка, несучи в своїй швидкій течії бурелом. Але тепер воно було сухе, заросло гострими болотяними травами. Тільки по краях і де-не-де на дні лежали перегнилі стовбури дерев, що лишилися з часу повені.

Морель спустився в сухе ложе річки і вдихнув у себе сухіше й рідше повітря. Тієї ж миті його увагу привернув величезний метелик з розмахом крил понад метр. Морель навіть пригнувся, готовий до стрибка. В ньому заговорив учений і пристрасний мисливець за комахами.

"Зовсім нова різновидність acherontia medor, — мертва голова", — подумав Морель, спостерігаючи політ метелика.

Спина метелика була не бура з сірувато-голубим полиском, як звичайно, а золотиста, з темно-синім малюнком черепа й схрещених кісток. Передні крила його були теж золотистого кольору, а задні — лазурові. Морель засмучено подумав проте, що його сачок надто малий, щоб захопити таку велику комаху. Але виходу не було. Він повинен зловити цього метелика, хоча б з риском пошкодити йому крила. І Морель плигнув на комаху, махнувши сачком. Сполоханий метелик свиснув і полетів уздовж струмка, немов дражнячи мисливця.

Морель, підскакуючи і падаючи, побіг за ним. Ще хвилину тому єдине, чого йому хотілося — простягтись у траві й відпочити. Але тепер він забув про це і почав ганятися за метеликом так завзято, ніби ловив власне безсмертя. А метелик, поволі махаючи м'якими крилами, манив його за собою, наче болотяний вогник, спритно вивертаючись від сачка в своєму зигзагоподібному польоті. Річище звивалося, розгалужуючись на кілька русел, круто повертало, а це ще більше утруднювало погоню... Піт струмками стікав з Мореля, заливаючи йому очі; рюкзак за спиною і ящик для комах теліпались на ньому, мов на розлютованому верблюді, але він нічого не відчував і не бачив, крім пурхаючого в повітрі "золотого

руна". Десятки разів перемога була зовсім близько, вчений уже щось урочисто вигукував, але метелик був невловимий, мов казковий "синій птах". Морель давно вже перестав помічати дорогу для повернення назад. Коли б зараз навіть половина Бразілії провалилася крізь землю, він не помітив би цього, загіпнотизований "мертвою головою".

Крутий поворот річища — і перед Морелем зненацька піднялася стіна бурелому, що перегороджувала шлях. Метелик легко піднявся і перелетів бурелом. Морель кинувся на приступ і одразу ж загруз у перегнилій трухлявині. Тоді він побіг кругом. Але час був прогаяний. Метелик пурхав уже далеко і незабаром зник за кущами парагвайського чаю. Над густо-зеленим листям молочайника ще раз майнули золотисто-лазурові крила і зникли...

Морель, охоплений відчаєм, пробіг кілька десятків метрів, та даремно. Метелика не було. Вчений знеможено опустився в траву і кинув сачок.

"Зрештою, не один же такий метелик живе в цих лісах!"— утішав він себе, трохи віддихавшись.

II. ЛЮДИНА І ПАВУК

Широко розкинувши руки, Морель лежав на спині. Його змучене тіло відпочивало. Та ось він підвівся і глянув на годинник. Десять годин сорок п'ять хвилин. Мабуть, він запізнюється на сніданок. Морель оглянувся, міркуючи, в який бік податися. Прямо перед ним до висохлого річища скочувалась застиглим водоспадом зелена маса лісу. Позад нього грунт полого піднімався. Весь схил укривала соковита, величезна, з розкішним темно-зеленим листям папороть.

"Яка буйна, пишна рослинність! — мимоволі милуючись, подумав Морель. — Цілий ліс папороті. Так ніби я якимсь чудом перелетів у минуле, за триста мільйонів років, у кам'яновугільний період..."

Цей куточок лісу був мовчазний, як мільйони років тому. Ні звірів, ні птахів... Тільки комахи — міріади комах, що літали в повітрі, повзали по листі дерев, копошились у траві... Павуки!.. їх було найбільше. Вони натягували величезні полотнища павутини між папоротями, пронизували повітря тоненькими нитками, кишіли в моху й корінні. Здавалося, сюди зібрались павуки з усього світу — від ледве помітних мікроскопічних павучків до величезних волосатих птахоїдів. Темно-коричневі, червоні, смугасті, чорні, сірі — всіх кольорів і відтінків павуки наповнювали повітря й землю. Навіть у калюжах, що лишилися в руслі від висохлої річки, копошилися водяні павуки. Від такої незвичайної кількості "дичини" в Мореля перехопило подих. На одному квадратному метрі тут було павуків більше, ніж в університетському музеї! Морель був вражений. Його думка гарячково працювала. Він класифікував, з жадібністю ревного вченого намічаючи жертви своєї любові до знань.

Величезний, завбільшки з кулак, павук з темно-коричневими смугами на спині підбіг до Мореля, здивовано зупинився і раптом прибрав войовничу позу: підвівся на задні ноги так, що стало видно його черевце, трохи підняв передні ноги, мов боксер, що готується завдати удару, і несподівано кинувся на Мореля. Учений ледве встиг відскочити вбік і оглянувся. Павук його не переслідував, однак довгі чорні серповидні щелепи комахи загрозливо ворушилися. Морель знав, що укус цих щелеп інколи багато років завдає нестерпного болю. А проте вчений не міг одвести очей від павука, так зацікавило його це страхіття. Кілька хвилин вони дивились одне на одного — людина й павук, дві істоти, розділені півмільярдом років походження. Морель уже не дивився на павука як на свою жертву. Цієї миті їхні ролі помінялись. У вченого мимоволі пробуджувався страх далеких предків людини перед своїм споконвічним ворогом. У душі людини кам'яного віку цей невеликий за розмірами ворог породжував чи не1 більший страх, ніж величезний, як гора, мастодонт. Хоч павук був порівняно і невеликий, та надзвичайно рухливий, і це робило його особливо небезпечним. Павука важко було вбити, він підстерігав людину всюди, і не встигала вона поворухнути рукою, раптово нападав на неї і вражав. Уперше за весь час своєї наукової діяльності Морель подивився на павука не як на цікавий

екземпляр для колекції, а як на страшного ворога. На щастя для Мореля, в павука були важливіші справи. Махнувши кілька разів кудлатими лапами, мовби погрожуючи кулаками, павук раптом повернувся і зник під папороттю.

Це була наука. Морель уже обережніше ступав по траві, намагаючись не дратувати павуків, що аж кишіли в ній. Побачивши чорного тарантула, він обійшов його стороною і зробив величезний стрибок, щоб переплигнути через багатоніжку...

"У гаучосів є цікава легенда, — думав Морель, пробираючись до річища, — про те, як на місто Кордову колись напала армія дивовижних павуків. Мешканці вийшли за місто з рушницями, барабанами й розгорнутими прапорами, щоб відбити напад, і почали стріляти; та після кількох залпів люди кинулись тікати, неспроможні зупинити незліченні полчища павуків. Я гадаю, це історія цілком імовірна".

Думки Мореля враз перервались. Прямо на нього грізно мчав новий ворог — величезний павук яскраво-сірого кольору, з червоним кільцем посеред тулуба.

"Lycosa — лікоза", — за звичкою визначив Морель, у той час як ноги його, здавалося, без усякого наказу з боку рухових центрів, перейшли відразу в кар'єр. Лікоза — найхижіший, найзліший і найрухливіший з усіх павуків. Урятуватись від його погоні буває нелегко навіть на коні. А тому не дивно, що Морель розвинув таку швидкість, якої навіть не підозрював у собі. Він не біг, а летів на крилах жаху. Панічний страх опанував ним. У ці хвилини він уже не був ученим, професором. Він був дикуном кам'яного віку, що тікає від смертельного ворога. Морель робив гігантські стрибки, переплигуючи через повалені дерева, продирав густі зарості...

Ось і висохле річище. Тут бігти стало легше. Зате й переслідувач котився з швидкістю кегельної кулі, пущеної під ухил сильною рукою.

Морель задихався. Ноги його підкошувались. Раз чи два він спіткнувся і насилу звівся на ноги. Павук виграв кілька метрів і вже йшов слідом за Морелем, мабуть, не відчуваючи ні найменшої втоми. Чи буде край цьому шаленому змаганню? Мореля проймав холодний піт. Ще кілька кроків — і він упаде від утоми, страшний павук плигне на нього, переможеного ворога, й почне кусати міцними, як залізо, чорними щелепами... Морель озирнувся й побачив, що павук на бігу робить величезні стрибки, намагаючись вискочити йому на ногу. Сутичка була неминуча. Морель обернувся і спробував ударити павука сачком. Сітка сачка ще не торкнулася павука, як в;н уже скочив на неї і, мов електричний струм, пробіг по палиці. Морель відкинув од себе сачок тієї миті, коли кошлата нога павука торкнулася його руки. Тепер Морель виграв кілька кроків, але його становище було все ще безнадійним.

Річище круто завертало, і Морель раптом побачив струмок завширшки метра півтора. Зібравши останні сили, Морель перескочив через струмок і вже відчував себе врятованим. Але, глянувши на ворога, з жахом побачив, що павук кинувся вслід за ним у воду й поплив. Течія віднесла павука на кілька метрів нижче, поки він перебрався на бік Мореля. Морелю нічого більше не залишалось, як стрибнути назад. Це повторювалось кілька разів. Морель перестрибував через струмок, а павук перепливав, вилізаючи на берег трохи нижче від Мореля.

Така гра не могла довго тривати. Перепочинки були надто короткими, а Морель був до краю знесилений. І вчений зважився на відчайдушний крок. Озброївшись палицею, він увійшов у струмок і став чекати ворога. Лишалось прийняти бій і вмерти або перемогти. Іншого способу позбутися хижака не було.

У воді павук був не такий рухливий і не міг стрибати. Коли кошлатий ворог наблизився, Морель почав його шалено бити. Павук занурювався у воду, але в ту ж мить випливав, намагаючись учепитися за палицю.

Кілька разів це йому вдавалося. Тоді Морель кидав палицю, вибігав на берег, брав іншу і знову заходив по пояс у воду. Він дивувався

живучості комахи. Дві передні ноги павука були ушкоджені, але це, здавалось, тільки побільшило його лють. Ще одна нога безсило повисла. Павукові вже важко було упоратися з течією. Його відносило все далі. Нарешті Морель наважився вийти з струмка. Павук виліз слідом за ним і все ще намагався переслідувати. Але він кульгав помаленьку, і Морель таки спекався свого переслідувача і вже повагом пішов уперед.

— Битва скінчилась на користь людини, — сказав Морель, похитуючись від утоми. — Інакше й не могло бути. Інакше земна куля була б населена самими павуками!

Хоч був дуже стомлений, Морель пройшов ще з добрий кілометр, поки знайшов місце, де не було павуків; тут він упав на галявині, зовсім знесилений. Лігши на спину, він помітив, що сонце вже пройшло через зеніт.

"Спізнився на сніданок!.." — була його остання думка. Морель заснув міцним сном перевтомленої людини.

III. СОН НАЯВУ

"...Сонце — величезний золотий павук, що перебігає по небу, і райдуга — його павутина. Я, Морель, перший відкрив це!"

"Що за нісенітниці лізуть мені в голову!" — подумав Морель і розплющив очі. Але він, мабуть, ще не зовсім прокинувся, бо те, що він побачив, могло бути тільки сном. Морель ніби спустився на дно океану. Крізь рожевуватий туман малювалися невиразні обриси зелених плям. У цьому тумані гойдались довгі смуги, наче то були гігантські змії. Величезна темна пляма, ніби планета, що зірвалася з орбіти, снувала в цій рожевувато-зеленій імлі, закриваючи собою мало не чверть усього поля зору. Найдивовижніше було те, що рух цієї темної плями скидався на метушливий біг павука.

Морель кілька хвилин спостерігав цей новий загадковий світ, нічого не розуміючи. "Невже я з глузду з'їхав? Чи це марення?" Він заплющував очі, розплющував знову, та видіння не зникало. Морель торкнувся рукою лоба. Він був вологий, але не дуже гарячий. Ні, це не марення. Рука Мореля зачепила окуляри, і планетоподібна чорна куля миттю закотилася за горизонт, розчистивши поле зору.

"Окуляри! Секрет розкривається просто". Морель зняв окуляри і подивився на скельця. Вони запітніли і були вкриті павутинням. По лівому скельцю бігав маленький павучок.

"Так ось вона, планета, що зірвалася з своєї орбіти!" — усміхаючись подумав Морель, збиваючи пальцем павука і протираючи хусточкою скельця. Він надів окуляри й оглядівся. "Невже я ще не прокинувся?" Знову сон, але на цей раз сон напрочуд прекрасний.

Був вечір. Скісне проміння сонця золотило папороть і пальми праворуч від Мореля. Ліва сторона галявини поринула в синю тінь. Повітря, осяяне сонцем, світилося всіма кольорами райдуги, мов калейдоскоп. Ніби райдужна павутина "павука-сонця" розірвалась на дрібні часточки і закружляла вихором самоцвітів. Це був танок діамантів і алмазів. Кожен діамант був оповитий легким серпанком найніжніших кольорів. У безперервному русі вони розтинали повітря, змінюючи на шляху польоту барви, спалахуючи то густо-зеленим, то яскраво-червоним, то синім вогнем, і так швидко краяли повітря, що лишали за собою тільки світний слід. Фейерверк, калейдоскоп, північне сяйво, райдуга — ніщо не могло зрівнятися красою з цим чарівним видовищем танцю перлистої роси, блискотливих алмазів та летючих вогників...

Один з цих діамантів опустився на квітку. Туманна оболонка розсіялася. Склалися крильця, і Морель побачив маленьку непоказну пташку з єдиною яскравою плямою на оперенні. Колібрі! Та й після того, як таємниця розкрилась, Морель ще довго не міг відвести очей від повітряного танцю пернатих танцюристок.

Однак проза життя вже наполегливо стукала в двері. Морель відчув, що все тіло його свербить. Він поглянув на руки й побачив, що вони покусані москітами, а в шкіру вп'ялися маленькі червоні кліщі. Це повернуло Мореля до дійсності.

Не тільки сніданок, але й обід давно минули. Треба було поспішати до своїх, поки не зовсім стемніло. Морель відчув гострий приступ голоду й згадав про смачні страви, які обіцяв сьогодні приготувати їхній повар (він же й носій) негр Джім. Морель підвівся, потягнувся і, глянувши на сонце, пішов угору вздовж струмка. Він дійшов до того місця, де бився з страшним павуком, і знайшов свій покинутий сачок. Піднявши його, Морель почав міркувати, куди йти. Трохи повагавшись, він звернув ліворуч і заглибився в хащі лісу. Тут було майже темно. Тільки де-не-де присмеркове світло пробивалося зверху, освітлюючи змієподібні ліани. Раптом ніби якась таємнича істота погасила це останнє кволе світло. Ніч па екваторі настає раптово. Мореля огорнула густа темрява. Він ступив кілька кроків і впав.

"Доведеться ночувати в лісі, — подумав він. — І хоча б шматочок хліба!.."

Випари посилювалися. Тропічне сонце нагріло за день велетенський котел Амазонки, повний запашних трав, духмяних смолистих і ефірних дерев та болотяних квітів; і тепер Морель дихав густою парою цієї гігантської парфюмерної фабрики.

Лісова тиша порушувалась тільки різноголосим тоненьким дзижчанням комарів та москітів, які міріадами кружляли над Морелем. Незабаром до цих флейтистів приєдналися низькі голоси жаб. Ніколи ще Морелю не доводилось чути такого гучного концерту. Спів цих болотяних хористів не схожий був на уривчасте квакання звичайних жаб. Він був досить мелодійний і протяглий, мов завивання вітру. Та зрештою він наганяв нудьгу.

Коли очі призвичаїлись до темряви, Морель побачив смуги фосфоричного світла — це літали світні комахи. Москіти, комарі й кліщі, якими була всипана трава, не давали Морелю заснути.

"Хоч би скоріше світало!" — болісно думав він, перевертаючись у моху і чухаючи руки й шию. Тільки на світанку вчений заснув тривожним сном.

Його розбудив вереск мавп. Вони сиділи в гіллі над самою головою і пронизливо кричали й верещали. В мавпячій мові ці звуки, очевидно, означали великий подив, бо на їхній галас збігались нові зграї мавп поглянути на рідкісне видовище — очкасту мавпу, що лежала на землі. Найсміливіші спустилися по ліанах і, тримаючись хвостом, розмахували руками на відстані якогось метра від голови Мореля, явно наміряючись познайомитися з ним ближче.

Проте Морелю було не до мавп. Він підвівся, замахнувся на них сачком і попрямував у глиб лісу. Ображені таким прийомом, мавпи загаласували ще дужче і довго переслідували Мореля.

Морель хитався від голоду й утоми, але вперто пробирався крізь хащі. Нарешті він вийшов до річечки з заболоченими берегами. Кілька величезних жаб плигнули в воду, коли він підійшов до берега...

"Всі дороги ведуть у Рим, — міркував Морель. — Усі річки впадають в Амазонку. Якщо я піду по цій річці, то вийду на Амазонку трохи вище або нижче від нашої експедиційної бази. Це буде далі, але певніше, ніж шукати в лісі дорогу назад".

І вчений пішов униз по річці.

Однак через годину шляху він розчаровано побачив, що річка впадає в одно з боліт, яких так багато в басейні Амазонки.

— Невже я заблудився? — прошепотів Морель. І ця думка вперше змусила його замислитися про серйозність становища.

Він був один серед незайманого лісу. На тисячу миль навколо жодного людського житла. Сачок для ловлі комах був його єдиною зброєю, а в невеликому рюкзаку й фанерному ящику лежало тільки наукове приладдя: збільшувальне скло, шприц, шпильки, пінцети.

"Ithomia Pusio, — за звичкою визначав Морель метеликів, що пролітали над головою. — Слави досягнути нелегко!"

Невеличкий струмок, що впадав у болото, перетнув Морелю шлях. На сирій землі видно було відбитки звірячих слідів. Тут же лежали кістки тапіра — його з'їв якийсь великий хижак, що завжди підстерігає тварин біля водопою.

Для Мореля це відкриття було не з приємних. Він перейшов струмок і відчув під ногами сухіший і твердіший грунт. Тут пальми чергувалися з фікусами й лавровими деревами, а ще вище здіймався ліс фернамбуків, палісандрів та кастанейро.

Морель підняв із землі плід кастанейро завбільшки з диню, розбив його і почав жадібно їсти маслянисту серцевину горіхів, викидаючи тверду шкірку.

"Тут зрештою не вмреш з голоду, — подумав він. — Підкріплюсь, відпочину і піду шукати дорогу".

І раптом несподівано для самого себе він голосно сказав:

— Сонце — величезний золотий павук! — і тієї ж миті його пройняв сильний озноб. — Пропасниця! Цього ще бракувало! — пробурмотів Морель, клацаючи зубами.

IV. "БОЖЕВІЛЬНА" ПУМА

Що було потім? Через багато днів, згадуючи цей час, Морель ледве міг відновити в пам'яті послідовність подій

Сонце — "золотий павук" спустився по вертикальній павутині з неба і вп'явся в голову Морелю, обхопивши її вогненними лапами. Морель закричав від жаху й кинувся тікати. Звідусіль — з листя пальм, з-під коріння дерев, з квіток орхідей — вискакували вогненно-червоні павуки, нападали на Мореля і впинались у його змучене тіло І тіло горіло, мов у вогні, шматоване незліченними щелепами вогненних павуків. Морель кричав, як навіжений, і біг, біг, відриваючи від свою тіла уявлюваних павуків. Потім він упав і провалився в чорну безодню...

Коли припадок пропасниці минув, Морель розплющив очі. Він не міг сказати, скільки часу пролежав непритомний. Був ранок. У траві й на листі копошились павуки — сірі, руді, чорні, червоні. Але це були звичайні павуки. І сонце було тільки сонце. Воно вставало над лісом, освітлюючи золотистих ос, барвисті крила метеликів, яскраві шати папуг. Думки Мореля були ясні, але він відчував у всьому тілі таку кволість, що ледве міг підвести голову. Спрага мучила його. Край галявини протікав струмок, та Морель не міг дістатися до нього. Морель бачив, як нуртує вода, і це збільшувало його страждання він зазнавав справжніх мук Тантала. А сонце піднімалось усе вище. Спека ставала нестерпною. Морель обливався потом, який ще більше ослабляв його.

"Якщо я зараз не вип'ю ковток води, то загину", — подумав він і спробував підвестися.

Хитаючись і опираючись на руки, Морель сів на землю. Потім рачки поповз до струмка. Цей шлях — кілька десятків метрів — видався йому безмежно довгим. Та все ж він доповз, лежачи на животі, дотягнувся почорнілими губами до води й почав пити. Здавалося, він вип'є весь струмок. Вода освіжила його. Відпочивши біля струмка, Морель відчув

себе так добре, що зміг стати на ноги. Але в ту ж мить він мало не повалився знову. На галявину вибіг величезний звір з густою короткою жовтувато-червоною шерстю. На спині шерсть була темніша, на череві — чорнувато-біла.

"Пума!" — з жахом подумав Морель, напружуючи всі сили, щоб не впасти і цим самим не привернути до себе уваги звіра. Пума не могла не помітити Мореля, і все ж вона не звертала на нього ніякої уваги, ніби насолоджуючись тортурами людини, приреченої на смерть. Цей величезний кіт, довжина тіла якого становила разом з хвостом майже два метри, поводився так, як хатнє кошеня: безгучно стрибав по галявині, ганяючись за великими метеликами. І треба сказати, що робив він це набагато краще, ніж Морель. Хоч Морель був пойнятий жахом, а проте мимоволі замилувався граціозними рухами золотистого звіра. Сполохані метелики піднялись вище, і пума нарешті звернула увагу на Мореля. Час його настав. М'якою хвилястою ходою пума наближалась до людини...

"Тільки б не показати, що я боюсь її!" — подумав Морель і ступив кілька кроків назустріч звірові. Пума махнула хвостом, зробила невеликий стрибок і зупинилась перед Морелем. Їхні погляди зустрілися. Тварина примружила очі, зібравши під ними білі цяточки. Вона ніби сміялась...

"Та вже їж скоріше!" — подумав Морель, не маючи сили знести ці тортури. Однак пума продовжувала свою дивну гру. Вона підійшла до Мореля впритул і штовхнула його пухнастою головою, немов лащилась. Цього легенького поштовху було досить, щоб збити Мореля з ніг.

"Кінець!" — подумав учений.

Але це був тільки початок. Пума впала на землю поряд з Морелем, перевернулась на спину і почала штовхати його в бік головою, ніби запрошуючи гратися. При цьому вона муркотіла, мов кіт.

"Це якась божевільна пума! — думав Морель. — Вона, мабуть, сказилася від спеки, тому так дивно поводиться: лащиться, замість того щоб зжерти мене".

Морель був не схильний підтримувати гру. Наслідуючи тварин, він прикинувся мертвим. Пумі це не сподобалось. Щоб розтермосити свою іграшку, вона лягла на груди Морелю, легенько притиснувши його плече однією лапою, другу підняла над його обличчям і відкрила пащу, вишкіривши страшні ікла.

"Ось коли кінець!" — подумав Морель. Однак і цього разу він помилився. Незадоволено пирхнувши, пума скочила й побігла в зарості чагарників.

Це було неймовірно! Морель підвівся, у нього не було жодної подряпини.

Оговтавшись від потрясіння, він пішов шукати горіхів, бо страшенно зголоднів.

Увечері Морель знову відчув, що наближається приступ малярії. Але перш ніж він втратив свідомість, "божевільна" пума ще раз навідалася до нього. Вона, мов тінь, вислизнула з чагарників, оповитих сутінками, підійшла до Мореля, який нерухомо лежав, і обнюхала його обличчя. Морель не ворушився. Пума лягла коло нього і широко позіхнула, готуючись на нічліг поряд з людиною.

Стемніло. Затихли крики мавп, що метушливо розташувались на ніч у верховіттях, змовкли пташині голоси. Не чути було навіть жаб'ячих тужливих пісень. Ліс засинав. Ані звуку. Тільки тоненьке дзижчання комарів, не порушуючи тиші ночі, пронизувало повітря...

"Гаучоси називають пуму другом людини. Вони запевняють, що пума ніколи не нападає на людину і не зачіпає ні сплячого, ні дитини. Невже

це правда?" — думав Морель, скоса поглядаючи на свого кошлатого сусіда. Пума лежала нерухомо. Тільки вуха звіра ледве помітно ворушились, наче він прислухався до віддалених звуків.

Як не напружував Морель слух, він нічого не міг вловити, крім дзижчання комарів. Пропасниця все дужче тіпала Мореля. Він намагався не дрижати, але час від Часу його тіло судорожно напружувалось, і Мореля підкидало вгору, мов на пружинах. Однак, мабуть, не це турбувало звіра. Пума простягла лапи, випустила кігті й зібралась у клубок, немов готуючись до стрибка на невидимого ворога. Минула ще хвилина напруженого чекання, і Морель помітив у густих заростях біля струмка дві цятки, що світилися зеленкуватим вогнем. Це могли бути тільки очі хижого звіра. Думки Мореля плутались. Йому здавалося, що зелені цятки розширюються, на них виростають кудлаті лапи. Двоє зелених дивовижних павуків наближались до нього.. Морель застогнав і втратив свідомість... Крізь марення йому вчувалися крики, рев, стогін, мов тисячі злих духів зірвалися з ланцюга і танцювали навколо; ревів ураган, завивав вітер, гарчали звірі, і хтось реготав громовими розкотами. Та ось знову запанувала чорна безодня тиші. Небуття...

Заграва тропічного ранку. Сонця ще не видно, але небо вже палає пурпуром. Морель поволі розплющує очі. Він ще живий? Навколо буяє життя, грає всіма барвами, кричить тисячоголосим хором пернатих і комах. І знову спрага, нестерпна спрага...

Морель повзе по землі, мов гадюка з перебитою спиною, до струмка. Тут він бачить незвичайне видовище. Біля самої води лежить розпростертий величезний мертвий ягуар — одвічний ворог пуми. Його гарна золотиста шерсть з чорними продовгуватими плямами пошматована. Праве вухо відкушене. Одне око витекло. На шиї величезна рана. Земля навколо залита кров'ю. Трава вирвана й розкидана, чагарник поламаний. Тут була страшна битва не на життя, а на смерть. Морель нахилився над убитим звіром і з моторошною цікавістю подивився у єдине вціліле око, тьмяне, оскліле. Невже очі цього звіра переслідували його ночами?

Морель згадав, що вже кілька разів помічав, як дві фосфоричні цяточки маячили в кущах Але він не був мисливцем і думав, що це нічні світні комахи, яких дуже багато в тропічних лісах.

Так, його підстерігав ягуар. І ось звір лежить мертвий! Морель роззирнувся і побачив, що кривавий слід тягнеться вбік і зникає в кущах. Вчений не вірив своїм очам. А проте сумніву не було: пума врятувала його. Вона охороняла його, хворого, і, рискуючи сама, хоробро кинулась на ворога, щоб урятувати життя людини. Це була нерозв'язна загадка інстинкту. Мимоволі Морель відчув вдячність і навіть ніжність до свого рятівника. Чи врятувалася вона сама? Бідолашна, незвичайна пума! Вона поповзла в хащі зализувати свої рани і зараз, мабуть, конає, навіть не усвідомлюючи свого героїзму.

V. ПОВІТРЯНЕ ЖИТЛО

Мореля охопило бажання розшукати пораненого звіра і, якщо можна, допомогти йому. Хоч він був дуже слабий, проте пішов по сліду. Але кривавий слід зникав у густих хащах. Морель був ще надто кволий, щоб продовжувати розшуки. Пройшовши кілька десятків кроків, він упав біля заростей хінного дерева, вдихаючи аромат рожевих та жовто-білих квіток. Біля його ніг лежала чотиригранна зламана гілка.

"Це ж хіна! А чому б мені не підлікуватись?" — подумав він і, відірвавши зубами кору, почав її жувати, кривлячись, така вона була гірка. Морель почав лікувати пропасницю хінною корою; індіанці здавна користуються цим народним засобом. Приступи пропасниці почали слабшати, і Морель незабаром відчув себе здоровим. Однак він був ще досить кволий. Досі йому доводилося харчуватись тільки рослинною їжею. Незабаром до горіхів він додав новий продукт — борошно з кореня касови. З цього борошна він умудрився навіть пекти коржики, добуваючи вогонь збільшувальним склом. Іноді йому вдавалося поласувати печеною рибою. Він ловив її на гачок, зроблений з шпильки, ввіткнутої в край лозини. Принадою були черв'ячки й комахи.

Морель не втрачав надії знайти своїх супутників або спуститися по одній з приток до Амазонки і досягти населених місць. Для цього він хотів скористатися з дощової пори року: з листопада по березень безперервні зливи перетворюють струмки в широкі річки. Про напрямок він не турбувався. Морель зробить пліт, заготуй запаси харчів і вирушить у дорогу.

Однак, чекаючи цієї пори, треба було подумати про більш осіле існування. Досі Морель жив ніби лісовий звір: день бродив, шукаючи їжу, засинав там, де заставала його ніч. Але далі так тривати не могло. Його обличчя й руки були покусані москітами й комарами. Коли Морель дивився в стоячу воду, він не впізнавав себе, так опухло його обличчя. Кліщі залазили під одяг. Вирвати їх з головою було неможливо. Якщо ж у тілі залишалась голова, на тому місці утворювався нарив, який завдавав Морелю більших мук, ніж живий кліщ, що ссав його кров. І Морель змушений був терпіти на тілі цілі колонії паразитів.

Та цього було замало. Щохвилини він рискував зустрітися з лісовими хижаками: ягуаром, мексиканським диким котом, червоним вовком, диким собакою. З них ягуар був найстрашніший. Один ягуар загинув у боротьбі з пумою, але тисячі їх ще бродили в лісі. Інколи Морель помічав у темряві зелені цятки і поспішав розпалити вогнище, добуваючи вогонь кременем. Але вогонь треба було весь час підтримувати, і Морель недосипав. Зрештою він вирішив, що найбезпечніше — ночувати на гілках високого дерева, як це робили далекі предки. Він залазив на високе дерево, вмощувався між сучками й прив'язував себе паском до стовбура. Морель довго не міг звикнути до такої "спальні". Коли він засинав, голова його опускалась, і йому здавалося, що він падає з дерева. Від жаху Морель прокидався, інстинктивно хапаючись за віти. Та з часом він звик до свого повітряного ліжка і добре виспався. Вгорі москіти й комарі менше турбували його. Великі хижаки не помічали здобичі, що ховалася в густій зелені дерева.

Поступово з якихось глибин його істоти піднімались і оживали первісні інстинкти, втрачені людиною протягом тисячоліть культурного

життя. Морель навчився міцно спати і в той же час прислухатися до найменшого шуму. Слух і нюх його загострилися. Тільки очі вченою залишались такими ж короткозорими. А втім, в окулярах він бачив непогано. Ці окуляри були предметом його постійної турботи. Одного разу, коли він спав на землі, поклавши біля себе окуляри, якийсь птах, мабуть, такий же любитель блискучих речей, як сорока, підхопив дзьобом окуляри й поніс. Змахи крил розбудили Мореля, і він погнався за птахом. На щастя, птах випустив окуляри. Після того Морель ніколи не знімав окулярів, навіть коли вкладався спати.

Була середина вересня, часто випадали дощі. Вони налітали раптово, перекидаючи на ліс цілі водоспади, і так само швидко вщухали. Верховіття дерев не могло захистити Мореля, і він промокав до нитки. Це наштовхнуло вченого па думку влаштувати над головою покрівлю з гілок та листя. Робота була важка. Кілька разів він мало не зірвався з дерева. До того ж йому доводилось вести боротьбу з мавпами. Тільки-но Морель спускався з дерева по сучки й хмиз, як цілі зграї мавп збиралися на його будові, намагаючись "допомагати" вченому. Можливо, вони робили це з найкращими намірами, але після їхніх набігів Морелю щоразу доводилося починати все заново.

Так тривало кілька днів, поки Морелю не поталанило знайти міцні й тонкі виткі рослини, якими він туго зв'язав кістяк даху. Чи то мавпи пересвідчились, що людина добре впорується з роботою без їхньої допомоги, чи, може, їм набридла ця нова забава, але незабаром вони дали йому спокій. І Морель побудував своє тимчасове житло. Тепер він міг сховатись від дощу. Морель витягнув до себе на дерево навіть деякі запаси харчів: борошна з касови, горіхів та мушиного меду — своє нове надбання. В дорозі ці запаси стануть у великій пригоді. Та й не доведеться шукати їжу під час дощу.

В його новому житлі було щось схоже на ліжко, зроблене на гілках і встелене мохом та листям. Тепер він міг лежати з деяким комфортом, навіть простягнутися. Коли дощ заважав йому працювати на плоту, Морель лежав у своєму сховищі на дереві й линув думкою в Париж. Але

той світ був такий далекий і не схожий на те, що оточувало вченого, що Морелю здавалося, ніби Париж — то давній сон.

У сонячні дні Морель наполегливо майстрував пліт. Без сокири працювати було важко. Морель знайшов кілька гострих кременів і спробував зробити кам'яну сокиру, перейшовши, таким чином, до вищого ступеня культури — у кам'яний вік.

Затиснувши кремінь у рогатині, Морель прив'язав його до топорища тонкими ліанами. Однак кремінь зіскочив з топорища при першому ж ударі. Тоді Морель вирішив зробити сокиру за всіма правилами мистецтва, пробивши дірку в кремені другим кременем. Ця єгипетська праця стомила його. Морель у відчаї кинув роботу.

"Ні, мабуть, я не годжуся в робінзони!"

Однак думка про сокиру не виходила з голови. Дерево легше піддається обробці. Треба почати з топорища. Морель знайшов підходящий корявий сук міцного залізного дерева й почав пропалювати вугіллям "вушко голки" — довгасту дірку. Це була теж єгипетська праця, але все-таки дерево обробляти було легше, ніж кремінь. Незабаром "вушко голки" було готове. Морель вставив у нього гострий плоский кремінь і закріпив рослинними волокнами, приготованими для цього. Сокира скоріше скидалася на шпильку з надзвичайно великою головкою — так багато було на ній намотано "вірьовок", а проте це була сокира. Вона перерубувала, точніше, перебивала віти в палець завтовшки. Сокира могла бути хоч якимось захистом. Нею можна було навіть зрубати товсте дерево. Але, "прохронометрувавши", Морель підрахував, що на кожне дерево треба було б згаяти не менше як місяць. А йому для плоту потрібно було щонайменше десять дерев. Морель засмутився. При таких темпах роботи йому раніше ніж через рік звідси не вибратись.

Тоді Морель вирішив використати для плоту бурелом та стовбури потрібної довжини, що лежали у пересохлих річищах. їх доводилось тягати звідусюди, часто й здалека. Морель знемагав від непосильної праці. Щоб знайти деревину потрібної довжини, він інколи забирався так далеко, що цілий день ішов назад, до свого житла. В цьому лісі, одноманітному, незважаючи на безліч порід дерев, дуже легко заблукати. І Морель, вирушаючи шукати стовбури, робив кремінною сокирою позначки на деревах.

Нарешті матеріал для плоту було зібрано. Морель поспішав. Проливні дощі йшли щодня, і пересохлі річища наповнювались водою. На щастя, вода прибувала не так швидко, як сподівався Морель: сухий грунт вбирав у себе величезну кількість вологи і, наситившись, пропускав воду далі.

Морель зв'язав пліт, зробив невеликий захисток від дощу для себе й запасів їжі, позаду прикріпив кермо з жердини з вилкоподібним кінцем, переплетеним рослинами, і став чекати, щодня поглядаючи на рівень води. Нарешті вода піднялась до плоту, що лежав на березі. В той день дощу не було.

"Цю ніч я ще можу провести на дереві, — подумав Морель. — Але це буде моя остання ніч. Через кілька днів з деревного мешканця я перетворюсь на людину двадцятого століття".

І він видерся на своє дерево.

VI. НЕВДАЛЕ ВІДПЛИТТЯ

Ніч була тиха, але надзвичайно задушлива. Зрідка безгучно спалахували блискавки далекої грози. "А дощ усе-таки буде. Жодного комара, жодного москіта — поховались", — думав Морель, засинаючи.

На світанку його розбудив страшенний удар грому. Гроза знялася раптово; кругом гриміло, наче хтось відчинив двері велетенської кузні. Ліс палав голубим миготливим полум'ям. Гуркіт грому, мов канонада гармат, що стріляли біля самого вуха, злився в нестерпний гул. Зловісне зеленкувато-біле світло спалахувало на небі. Вітер дужчав, проте дощу не було. Та раптом небо хлюпнуло на землю цілий океан водії. Це був не дощ, навіть не злива. Водяна стихія ринула суцільною масою.

— Пора! — вигукнув Морель, але не почув свого голосу.

Нашвидку зібравши пожитки, Морель спустився до дереву, чіпляючись за сучки. Незважаючи на те, що його захищали навіс і густе листя, Морель за хвилину був мокрий, як хлющ. Водоспад з неба оглушав його, сліпив очі, давив на череп. Та Морель біг не зупиняючись. Ось він біля плоту. Безперервно спалахувала блискавка, і при її світлі Морель побачив, що затопило половину плоту. Морель збіг на пліт і заліз у шатро. На його подив, тут було майже сухо. Недаремно він попрацював, вистилаючи дах великим і товстим листям!

"Під час мандрівки у мене принаймні буде прісна вода", — подумав він, охоплений нервовим піднесенням. Однак радість його швидко минула, бо Морель відчув, що вода з'явилась на поверхні плоту. Він підвівся, вода скоро досягла кісточок ніг і безперервно прибувала. Пліт рішуче не спливав. Може, він зачепився за щось? Повинен же піднятися хоча б один його край! Однак для розмірковувань не було часу. Вода вже сягала до пояса й загрожувала змити з плоту безталанного мандрівника разом з шатром і пожитками.

Морелю нічого не лишалось, як рятуватися втечею на берег. Однак і це було нелегко зробити. Навколо вирував потік, несучи в своїй шаленій течії вивернуті з корінням дерева. На щастя, Морель був непоганим плавцем. Лишивши напризволяще запаси продовольства, він вирішив рятувати тільки наукові інструменти, що були в мішку за спиною. Морель кинувся в потік. Його закрутило, як тріску, й понесло. З

півгодини вчений боровся з течією, поки нарешті на крутому повороті його не прибило до берега.

Морель вибрався з води, весь укритий зеленою тванню й тонким довгим листям.

"Годинник безнадійно зіпсовано, — подумав він. — Доведеться жити за сонцем. Та це не біда. Головне — пліт. Чому він не поплив?"

Буря промчала так швидко, як це буває тільки в тропіках. Вітер зірвав сизу завісу з неба, відкривши другу, голубу запону. Визирнуло сонце, і ліс ураз ожив. Вилізли мавпи, стріпнули, як собаки, мокру шерсть і почали сушитися на сонці, гучно базікаючи і, мабуть, ділячись по-своєму враженнями про бурю, що пронеслася.

Дерева розквітли яскравими барвами пір'я папуг; бджоли й оси поспішали поповнити запаси їжі до нової зливи. Ліс жив повнокровним життям, усе живе раділо, поглинаючи одне одного...

Тільки Морель був байдужий до цих радощів. Понуро повертався він берегом розбурханої річки до свого покинутого житла.

Ось і місце, де він будував пліт. Але де ж він? Шатро зірване, а пліт, як і раніше, лежав на дні.

— У чому ж справа, хай його дідько вхопить? — роздратовано вигукнув Морель.

Він підібрав на березі кусок залізного дерева, з якого було зроблено пліт, кинув у воду і скрикнув:

— Мабуть, у світі більше нема такого віслюка, як я!

Обрубок потонув, наче камінь. Залізне дерево було надто важке і не могло триматися на воді, Добра наука! Похиливши голову, Морель дивився на виpуючу річку, у хвилях якої було поховано стільки праці.

Дощі йшли майже безперестанно. Тепер тіло Мореля, наче в земноводної істоти, майже не просихало. Він жиВ мовби у водяній стихії, тільки більш насиченій повітрям, ніж води океану. Температура майже не спала, проте вологість неймовірно підвищилась. Тільки-но вщухав дощ, як біла пелена туману застилала все навколо. Гарячий вологий туман вщерть наповнював легені, і Мореля часом душив кашель. Організм так наситився вологою, що Морель майже не пив води. Єдиною втіхою цієї пори року було те, що Морель відпочив від комарів і москітів. Кліщі, змиті з листя дерев, теж менше турбували його.

Думка про те, що доведеться відкласти мандрівку на рік, лякала Мореля. І він поклав собі будь-що вирушити в дорогу до закінчення періоду дощів. Дивлячись на каламутні бурхливі води потоку, які підняли з дна тисячі тонн мулу, Морель звернув увагу на величезну кількість тростини і вирваних з корінням стовбурів бамбука, що пливли на поверхні. Легкі, порожні всередині, вони, здавалося, самою природою були створені для спорудження плоту. До того ж з цими стовбурами легко могла впоратись кремінна сокира Мореля.

— Ось із чого треба було робити пліт! — вигукнув учений.

І він знову взявся до роботи, тепер уже під безперервною зливою. Робота пішла швидше, ніж він сподівався. Йому не доводилось навіть шукати й збирати бамбук: річка щодня викидала на берег величезну кількість бамбукових жердин. Морель тільки вибирав, складав і зв'язував стовбури. Через кілька днів пліт був готовий. Тепер лишалося стягнути його в воду. Для однієї людини пліт, хоч і бамбуковий, був важкий. Дощі розмили береги, і працювати доводилось у непролазній грязюці. Морель придумав цілу систему важелів, використовуючи замість мотузок тонкі гнучкі стовбури повзучих рослин. Проте зрушити пліт було важче, ніж збудувати його. Кінці бамбукових жердин весь час

вгрузали в грязюку й гальмували рух. Морелю раз у раз доводилось кидати роботу, щоб підняти загрузлий у грязюці край плоту. Інколи за цілий день Морелю вдавалося стягти пліт лише на кілька дюймів. Морель впадав у розпач. Нарешті сама природа прийшла йому на допомогу. Напоєна дощами земля вже не вбирала в себе всієї вологи, а небесні запаси води, здавалося, були невичерпні.

Рівень води в річці швидко піднімався. Морель зробив останні приготування і переселився на пліт. Того ж вечора він відчув, що пліт, трохи накреняючись, поволі повертається. Ще мить — і пліт, підхоплений течією, помчав по вируючій річці. Морель урочисто крикнув. Однак радість була передчасна. Його закрутило у вирі, мов дзигу. Величезний кінець дерева виринув з води і так ударив по плоту, що той мало не перекинувся. Морель перебіг на другий край плоту, вирівняв його і взявся за жердину. Тепер мандрівник міг торжествувати. Пліт летів стрілою серед сміття, уламків дерев і вирваних з корінням пальм — мчав до людей, у двадцяте століття.

Морель уважно озирав воду. Ріка розлилась на величезну площу, затопивши низинні береги. Цілі гаї пальм стояли у воді, затримуючи своїми стовбурами купи хмизу й листя.

На світанку Морель помітив, що пліт рухається повільніше. Коли розвиднілось, він побачив, що його занесло у велику річкову заводь. Становище Мореля було не з веселих. Покладаючись на течію, він не додумався зробити весло. Він ще раз назвав себе вислюком, однак це не допомогло справі.

Морель спробував відштовхнутися жердиною. Але як тільки йому вдалося провести пліт у русло річки, жердина переставала досягати дна, і пліт знову поволі відносило в заводь. Морель вирішив віддатися на волю течії, сподіваючись, що вона, зробивши коло, винесе його з заводі. Пліт поволі поплив до тінистого берега і нарешті, здригнувшись, зупинився. Морель щосили налягав на жердину, але від цього пліт, який засів нижньою частиною в багнюці, ще більше загрузав.

Морель кинув жердину, впав на пліт і заснув, знесилений хвилюванням минулого дня й безсонною ніччю.

VII. "ХМАРОЧОС" У ЛІСІ

Прокинувся Морель тільки ввечері. Обміркувавши своє становище, він вирішив, що йому нічого іншого не залишається, як висадитись на берег, точніше — вийти на сухе місце, бо він плив не по річці, а по затопленій галявині лісу, оточеній з усіх боків деревами.

Вночі він не наважився вийти на берег і вклався спати на плоту. Дощ перестав, і комарі хмарою піднялися над водою. В багнюці щось чавкало, зітхало, ворушилось... Із хащів лісу чути було якийсь дивний свист. Час від часу тріщали кущі під чиїмись важкими кроками. Морель люто відганяв від себе комарів, прислухався до свисту й не міг заснути.

Ранком він подивився на берег, куди збирався ступити, і здригнувся від жаху. Грунт весь немов дихав. Іноді на поверхні з'являлась голова вужа чи гадюки-сліпця. Товсті жаби рилися в мулі. Здавалося, гади зібралися сюди з усього світу, щоб поласувати в жирному мулі черв'яками й личинками комах.

Морель безнадійно подивився на пліт. Ні, не зрушити. Виходу не було, і вчений, узявши рюкзак з інструментами та запасом харчів, ступив у брудну воду. Ноги грузли в багнюці; Морель ледве витягав їх і поволі чвалав до берега. Нарешті він вийшов з води. Гадюки шипіли на нього й відповзали вбік. Величезні кольорові жаби загрозливо кидалися йому вслід. На щастя,

рідка грязюка була поганим трампліном для стрибка, і вони не досягали Мореля.

Морель обійшов заводь ї пішов униз по річці. Та чим далі він ішов, тим багнистішим ставав грунт, і течія води в річці сповільнювалась.

Нарешті перед ним відкрився величезний водний простір — справжнє озеро.

"Невже річка не впадає в Амазонку?" — стривожився Морель. Кілька днів він вивчав це лісове озеро з заболоченими берегами. Воді, здавалося, не було кінця-краю. Безперечно, цього озера не знайти ні на яких картах, бо в суху пору року воно висихає. До того ж тут, мабуть, ніколи не ступала нога географа.

Морель остаточно заблудився. Він з острахом подумав про те, що тут, у цих недосліджених нетрях, можна блукати роками і не вийти звідси. Невже він змушений буде жити в цьому лісі все життя? Правда, тут можна зробити надзвичайно цінні відкриття. Але навіщо працювати, якщо його відкриття загинуть разом з ним? Ні, Морель повинен вибратися звідси. Рано чи пізно йому пощастить знайти яку-небудь притоку Амазонки. Те, що річка, по якій він плив, нікуди не впадала, було тільки нещасливою випадковістю... Однак він надто втомився. Йому треба перечекати дощовий період, з цим доведеться примиритися, — він відпочине, збере колекцію рідкісних комах і з новими силами вирушить у дорогу. Але, щоб краще відпочити, треба влаштуватися зручніше, ніж він жив досі. У нього вже є досвід. Він не новачок. Насамперед треба вибрати гарне місце, потім побудувати справжнє житло, хоч і на деревах.

І Морель почав сновигати по лісу, шукаючи підходящу ділянку. В одному місці грунт підвищувався і був твердіший. Морель пішов угору. Незабаром учений відчув під ногами каміння. Це вже не було суцільне царство пальм та папороті. Тут росли фернамбукові дерева з двоякоперистим листям, мангрові, сандалові, капайські, каучукові дерева, кущі іпекакуани, хіна, какао, чай — чого ж іще треба? Навіть тютюн ріс на цьому грунті.

Морель піднявся ще вище, і перед ним відкрилася широка галявина, освітлена сонцем.

"Тут менше комарів і москітів".

Посеред галявини росла купа велетенських дерев бразільського горіха. Товщина їхніх гладеньких стовбурів досягала ста тридцяти футів.

"Ось те, що потрібно. Під рукою і запаси їжі, і аптека, і навіть сигари. На цій височині я себе відчуватиму в безпеці від звірів".

Однак на хвилину Морель завагався. Чи впорається він із завданням — чи збудує собі "хмарочос"?

"Часу багато", — вирішив він і завзято взявся до роботи. А роботи було чимало. Насамперед треба зробити драбину, щоб залазити на верхівку, заготувати міцні балки для кістяка будинку і підняти їх на високі дерева. Для цього треба сплести міцні вірьовки з волокон рослин. Крім того, потрібні були блоки для піднімання балок. Треба, нарешті, подбати і про інструмент для роботи. Все це було надзвичайно важко для однієї людини. Та дивна річ, відтоді як Морель вирішив надовго влаштуватися в лісі, у нього стало немов більше енергії. Тепер усі його думки були зосереджені на одному — Париж відсунувся на задній план.

Дощі не переставали, і Морель побудував тимчасову халупу біля підніжжя майбутнього "хмарочоса", як він називав своє житло. Найпильнішу увагу Морель приділив спорудженню надійного даху. І це йому вдалося. Тепер, зберігаючи в попелі жаринки і роздмухуючи багаття вночі, він постійно підтримуватиме вогонь, щоб відганяти диких звірів.

Робота посувалась повільно. Першою була готова драбина. Однак, спробувавши поставити її, Морель пересвідчився, що зробити цього не може. Драбина була занадто важка. Морель годинами сушив голову над важким завданням. От якби підтягнути її на блоці вірьовкою! Але для

цього треба спочатку залізти на дерево, чого не зробиш без драбини, бо стовбур товстий і гладенький.

Та Морель не занепадав духом. Він змайстрував кілька підпорок, і зрештою йому вдалося поставити драбину на місце. Далі пішло легше. Правда, довелося добре-таки попріти, витягаючи нагору важкі балки; та коли він уклав їх на розвилки сучків, півділа було зроблено. Морель, мов птах, мостив собі гніздо, приносячи гілку за гілкою. І будинок вийшов на славу. Морель навіть примудрився збудувати дві кімнати. Менша правила за спальню, а більша — за кабінет, лабораторію та музей. Тут стояли стіл, засланий поверх бамбукових палиць листям, і полички для колекцій.

Коли все було закінчено, Морель підійшов до відчиненого вікна і переможно глянув на ліс, що розкинувся внизу. Учений міг пишатися. Це була перемога. Морель більше не був беззахисною істотою. Він тільки шкодував, що в нього нема фотоапарата, щоб увічнити своє житло й показати його потім своїм ученим товаришам.

Учений силкувався уявити собі обличчя друзів і знайомих і був вражений, що прізвищ деяких з них не може пригадати. "Що за дивне послаблення пам'яті? — подумав він. — Може, це наслідок хвороби? Так і говорити розучуся..."

Морель вирішив частіше говорити вголос. Він читав лекції своїм уявним слухачам, і в нетрях тропічного лісу лунали мудрі латинські слова, які, певно, дуже подобались папугам. Здавалося, луна відбивала його мову, перекручену до невпізнаний.

— Павук мігалес, — виголошував Морель.

— А у іаес, — вторував папуга, заливаючись реготом.

— Киш ви, горлаті! — кричав Морель на своїх недисциплінованих слухачів. Але вони ретельно повторювали його лекцію, поки він не замовкав.

VIII. ЛЮДИНА БЕЗ ІМЕНІ

Морель старанно виголошував промови. Та поступово робив це все рідше. Денні турботи й наукова робота по збиранню й класифікації комах надто стомлювали його. Не помічав він і того, що з кожним днем його лексикон ставав біднішим, мова сухішою, блідішою. Вона дедалі більше насичувалась науковими термінами, і його лекції скидалися вже на латинь середньовічного вченого. Тільки раз, марно намагаючись пригадати забуте слово, Морель звернув увагу на цей "розпад особистості" і трохи стурбувався. "Так, я дичавію, — подумав він, але й до цього факту поставився як натураліст. — Природний біологічний закон, підмічений ще Дарвіном. Складний організм, що потрапив у простіше середовище, повинен або загинути, або "спроститися". Те, що в культурному суспільстві було необхідне і робило мене сильним, тепер непотрібний баласт, так само як у Парижі мені не потрібні були собача гострота нюху й слух пуми. І якщо в мені прокинулись інстинкти, що дрімали в людині сотні тисяч років, то, звичайно, відновляться й мої "культурні" надбання, коли я повернувсь у своє середовище".

Так він себе заспокоював, і все-таки десь підсвідомо ворушилися тривожні, невиразні думки: "Я дичавію, повертаюсь на нижчий щабель біологічної драбини. Якщо я проживу тут кілька років, то перетворюсь на дикуна".

Морель звик до самітності, завжди був заглиблений у свої думки, тому не дуже нудьгував без товариства. Йому не спадало на думку приручити собаку чи папугу, щоб спілкуватися з якоюсь живою істотою. Його незмінним і до того ж численним товариством були комахи і особливо павуки. Учений міг годинами нерухомо сидіти, втупивши очі в якого-небудь павука, і спостерігати його роботу. По-своєму Морель був

навіть щасливим. Серед павуків, ос, мурашок він відчував себе в "своєму товаристві".

Бразілія щодо цього була справжнім раєм для вченого. Навряд чи на всій земній кулі можна було знайти інше таке місце, де хвилі життя вирували б з такою невичерпною, нічим не стримуваною енергією. І вчений поринув у цей безмежний океан; кожен день приносив йому щось нове, напрочуд цікаве. Морель був мов золотошукач; він цілими днями, забувши про їжу, збирав свої "самородки" чи бродив по лісах, шукаючи нових скарбів. Морель-учений рятував Мореля-людину від повного здичавіння, і все ж у Мореля відбувався непомітний для нього, але величезний внутрішній процес спрощення психіки. В його мозкові залишались недоторканими тільки клітини, що брали участь у науковій роботі. У всьому іншому він справді дичавів. Морель став невибагливим, як дикун, до їжі, не дбав про свою зовнішність. Його волосся виросло до плечей. Одяг давно звисав на ньому лахміттям. Тільки нігті він обрізав невеличкими ножицями, а частіше відкушував зубами, щоб вони не заважали в роботі над комахами.

Головна зміна психіки Мореля полягала в тому, що в нього поступово згасало саме почуття громадськості. Йому не тільки не бракувало товариства людей, але її наукова робота ніби втратила для нього суспільну вартість. Вона стала самоціллю. Вчений робив великі відкриття, які викликали б захоплення не тільки в натуралістів, а й у хіміків. Він знаходив нові барвники, рослини, що містили в собі величезну кількість ефірних масел, ароматичних смол, рослини з властивостями каучукових дерев. Тут були величезні, невичерпні запаси всього цього. Проте Морелю жодного разу не спадала думка про використання цих багатств. Він тільки відзначав, реєстрував ці факти як цікаві наукові відкриття. Коли б Морель довідався, що геть усе людство загинуло від якоїсь катастрофи і на пустинній Землі лишився тільки він один — це навряд чи схвилювало б його; він, як і досі, займався б своєю науковою роботою. Навіть честолюбство згасло в ньому. Він уже не мріяв про славу. Все рідше думав він і про повернення до людей. Тільки коли вдруге настав період дощів, Мореля охопила невиразна тривога. Та

він пояснював це тим, що дощі заважають йому робити щоденні екскурсії. Тоді вчений почав посилено працювати в своїй лабораторії, упорядковуючи колекції.

Морель майже не помічав плину часу. Годинник його давно зупинився. Календар, що його вчений вів попервах, карбуючи на паличках позначки, було занедбано. Морель почав відмічати тільки роки по періодах дощів, та незабаром покинув і це. Навіщо? Єдиним мірилом часу міг бути його музей, який дедалі поповнювався. Та й це мірило було неточне. Коли полиці, стіни і навіть підлога його робочого кабінету вкрилися зібраними комахами, мов поле сараною, Морель почав викидати однакові екземпляри, залишаючи по одному з кожної родини чи підродини. Проте експонатів ставало все більше, і вченому доводилося викидати одних комах, щоб покласти на їхнє місце інших, рідкісних чи вперше відкритих. Тільки феноменальна пам'ять Мореля зберігала всю історію його наукових досліджень. Однак ці дорогоцінні знання були загублені разом з їхнім володарем у нетрях бразільських лісів.

Морель давно вже не говорив уголос і не читав лекцій своїм уявним слухачам. Непомітно для себе він забував мову і перетворювався на безсловесну істоту.

Якось цілий день його переслідувало слово, значення якого він не міг пригадати.

"Морель! Що б це означало? Морель... Морель..."

Його дратувало, що він не може пригадати значення слова, яке здавалося таким звичним, знайомим. Ці зусилля пригадування заважали йому, розладнували роботу думки, і він постарався заховати надокучливе слово в глибоку шухляду підсвідомості. Морель не знав, що цього дня він став людяною без імені.

IX. БЕЗСЛОВЕСНА ІСТОТА

— Тут ми не знайдемо червоних ібісів, — сказав Джон своєму супутникові. — Ібіс любить болото.

Джон був індіанцем. Він прекрасно говорив по-англійському і по-португальському, а син його вчився в університеті. Жив Джон у Ріо-де-Жанейро, де мав власний будинок і магазин; цей магазин обслуговував головним чином туристів та мандрівників, які приїжджали в Бразілію з Старого й Нового Світу, щоб пополювати в лісах або зібрати колекції. Жодна наукова екскурсія чи експедиція не оминала його. Тут можна було купити рушниці, намети, сітки від москітів, похідні ліжка, фляги — словом, усе необхідне для подорожі. Та чи не найбільше вабив усіх сам Джон. Ніхто краще за нього не знав малодосліджених куточків Бразилії. До його порад прислухалися навіть професори. Одягнутий по-європейському, сухорлявий, рухливий, він був схожий на іспанця-комерсанта. В його крові не зникла тільки одна властивість предків: він успадкував їхню схильність до пригод, до бродячою життя в лісах. Немов дикий перелітний птах у неволі, він часом відчував приступ туги, бажання розправити крила й полетіти... Отож перед настанням дощів Джон щороку вирушав з якимсь мандрівником до верхів'я рідної Амазонки.

Цього разу він віддав шану Арману Сабатьє, багатому французові з Бордо, натуралісту-любителю й завзятому мисливцеві.

По Амазонці вони прибули на океанському пароплаві до Манауса, пересіли на плоскодонний річковий пароплав, по Ріу-Негру піднялися до Сан-Педро, потім пішки рушили на північ. За два дні вони минули низинний басейн ріки і вийшли на височину, поросту густим лісом. На думку Джона, в цьому місці не водилися червоні ібіси.

— Ну що ж, — сказав Сабатьє, — нема червоних, будемо полювати на білих. Тут чудово, Джоне! Яка рослинність! Тс...

Діана, собака Сабатьє, зробила стойку.

Арман Сабатьє обережно розсунув кущі.

Біля струмка він побачив якусь дивну істоту — напівзвіра, напівлюдину, що сиділа на землі. Довге сиве волосся дикуна — якщо це була людина — спадало на плечі. Надзвичайно худі, але жилаві руки й ноги були голі, а тулуб невідомого прикривало лахміття з сірої тканини, наче він намотав на себе павутиння. Дикун сидів спиною до Сабатьє і, мабуть, щось спостерігав.

Та хоч як тихо Сабатьє розсунув кущі, дикун почув людей. Він повернув голову, з-за його плеча виткнулась довга скуйовджена борода, що сягала зігнутих колін. Дідуган зненацька стрибнув і притьмом кинувся в кущі, немов побачив не людей, а ягуара. Діана заскавчала і, відчайдушно гавкаючи, погналась за "дичиною". Сабатьє і Джон поспішили за собакою. Звичайно, Діана швидко наздогнала б втікача, якби на його боці не було значної переваги: він, очевидно, добре знав місцевість і дуже спритно пробирався крізь ліани й папороть, а собака з розгону часто попадала в ліанові зашморги й вузли і змушена була спинятися, щоб звільнитись. Вона давно вже втратила з очей двоногого звіра, але йшла по сліду, керуючись нюхом й інстинктом. Сабатьє й Джон простували за нею, прислухаючись до її гавкоту, що швидко віддалявся. Нарешті вони догнали собаку біля великого дерева. Задерши морду, Діана люто гавкала. Джон подивився на верхівку дерева.

— Ось де він! Сидить на вітах, бачите?

Сабатьє не відразу помітив у густих гілках дерева діда, що мовчки й вороже позирав на них згори.

— Злазьте! — гукнув Сабатьє по-французькому.

— Злазьте, ми нічого лихого вам не заподіємо! — в свою чергу крикнув Джон по-англійському, а тоді по-португальському. Проте дідуган сидів нерухомо, мовби й не чув чи не розумів їх.

— От диявол! — вилаявся Джон. — Він глухий чи німий. А що як я вилізу на дерево і скину звідти цього лісовика?

— Ні, краще почекаємо його тут, — відповів Сабатьє. — Коли він упевниться, що ми твердо вирішили познайомитися з ним, то, мабуть, і сам спуститься до нас.

Мисливці розташувались біля дерева. Джон дістав з рюкзака чайник, консерви й сухарі, розклав багаття й закип'ятив воду. Сабатьє, приготувавши смачні бутерброди, високо підняв руку і показав бутерброди дідові, прицмокуючи губами, наче запрошував попоїсти кота чи собаку. Дикун заворушився. Вигляд їжі, певно, збуджував у нього апетит. Запрошення до столу свідчило про мирні наміри незнайомих людей, що так несподівано порушили його самотність. Однак дід ще довго не міг побороти в собі неприязні й недовір'я. Він тихо замугикав, мов німий, і спустився нижче.

— Клює, — весело сказав Сабатьє, розкладаючи на траві харч, що був у рюкзаку.

Минуло ще з годину, поки дід, спускаючись з гілки на гілку, опинився над самими головами мисливців. Діана знову шалено загавкала, та Сабатьє змусив її замовкнути, і вона невдоволено вклалась біля ніг хазяїна.

Дикун скочив на траву, не кажучи й слова, підійшов до мисливців, схопив кілька шматків в'яленого м'яса і стоячи почав жадібно їсти його, майже не розжовуючи й давлячись.

— Мабуть, у нього в роті давно не було м'яса. Дивіться, як уминає, — схвально сказав Джон, даючи старому ще шматок.

Наївшись, старий пильно подивився на Сабатьє й Джона, немов вивчаючи їх, і кивнув головою. Цей простий жест свідчив про те, що мисливці мають справу з істотою свідомою, хоча й зовсім дикою. Сабатьє з свого боку уважно вивчав зовнішність старого. Це обличчя, безумовно, належало європейцеві, хоча тропічне сонце і надало шкірі темно-бронзового відтінку. А головне, дід носив окуляри. Отже, колись він був близький до цивілізації. Крізь скельця окулярів на Сабатьє позирали дивні очі. В цих вицвілих голубих очах палав вогник дикунства чи божевілля, але водночас погляд старого відзначався зосередженістю думки, яка свідчила про складний інтелект.

Невідомий, не перестаючи розглядати Сабатьє, немов напружено розв'язував якесь важливе питання. Брови його насупились, майже прикривши уважні, пильні очі. Потім він підійшов до Сабатьє і, торкнувши його за руку, відійшов, немов запрошуючи йти за собою.

Дуже зацікавлені, Сабатьє й Джон швидко склали свої речі й пішли за старим. Вони вийшли на велику галявину, посеред якої височіла купа дерев, а на них серед сучків та зелені виднілось повітряне житло лісовика.

Дід обернувся, ще раз кивнув головою і почав видиратися по грубій саморобній драбині на дерево.

— Одначе, як на свій вік, він непогано лазить! — сказав Джон, дивуючись, що старий так спритно піднімається нагору.

Невідомий майже вповз у невеликі двері.

Коли Сабатьє й Джон увійшли в його житло, господар запросив їх у сусідню кімнату, бо спальня, де ледве вміщалось ліжко, була надто мала

для трьох людей. Сабатьє не без побоювання ступав по підлозі, зробленій з бамбукових палиць на висоті сотні футів. Увійшовши в другу кімнату і оглядівшись, Сабатьє й Джон завмерли на місці від подиву... На столі акуратно були розкладені інструменти для препарування комах та виготовлення колекцій — ланцети, пінцети, гачки, шпильки, шприци. На полицях, стелі й підлозі були розкладені колекції комах, зразки волокон якихось тканин, фарби в дерев'яних посудинах. Вражений Сабатьє, прикинувши в думці, дійшов висновку, що за таку колекцію будь-який університет не пошкодував би сотень тисяч франків. Один куток кімнати був заснований павутинням. Маленькі павучки, працьовиті робітники, сновигали туди-сюди, натягуючи павутину на невеликі дерев'яні рами.

Поки гості роздивлялися кімнату, дід розкладав здобич свою трудового дня. Потім він узяв із столу пташине перо і вмочив його в чорнило, приготоване, мабуть, з якихось зернят чи стеблин у дерев'яній "чорнильниці".

Сабатьє зацікавився цими приготуваннями. Старий збирався писати, але на чому? Ага! "Папір" лежав тут же на столі — це було висушене листя дикої кукурудзи.

Дід написав кілька слів і подав листок Сабатьє.

Напис було зроблено латинською мовою, якої Сабатьє не знав.

— Латинь мені не далася, — сказав він, звертаючись до Джона. — Може, ви прочитаєте?

Джон подивився на жовтий листок з чорними ієрогліфами.

— Якби тут було написано навіть по-португальському, я не розібрав би цього почерку, — сказав він, кладучи листок на стіл.

Сабатьє подивився на господаря й розвів руками:

— Не розуміємо!

Старий засмутився. Він намагався щось сказати, та, крім мугикання, у нього нічого не виходило.

— Зрозуміло, він німий, — сказав Джон.

— Схоже на те, що він розучився говорити, — зауважив Сабатьє.

— Що ж, спробуємо навчити його. Цікаво, якою мовою він говорив, перш ніж його язик заіржавів, — сказав Джон.

І вони заходилися "чистити" від "іржі" мову старого. По черзі називали по-французькому, по-англійському і по-португальському різні предмети, показуючи на них: стіл, рука, голова, ніж, дерево.

Господар зрозумів їх намір і, здавалося, дуже зацікавився. Англійські й португальські слова, мабуть, не доходили до свідомості старика. Він і не чув їх. Але коли Сабатьє вимовляв французьке слово, воно, як іскрою, запалювало якусь клітину в мозкові старого, пробуджуючи заснулу пам'ять. У діда з'являвся на обличчі більш свідомий вираз, очі його спалахували, і він енергійно кивав головою.

Та як тільки справа торкалась вимови, майже страдницькі зморшки вкривали його лоб, язик і губи не слухались, і з рота вилітало незрозуміле мурмотіння, дуже схоже на ті звуки, що їх видавали папуги, повторюючи його лекції.

— Безперечно, французька мова — його рідна мова, — сказав Сабатье. — Дідусь — старанний учень, з нього буде людина. Мені здасться, він уже згадав усі слова, які я називав, але не може повторити

їх, тому що його язик, і губи, й горло зовсім відвикли від потрібної артикуляції. Спробуємо спочатку потренувати їх.

І Сабатьє почав навчати старого за новим методом. Він примушував свого учня виразно вимовляти окремі голосні: а, о, у, є, і. Це старому далося легше. Потім перейшли до приголосних. Джон насилу стримувався, щоб не сміятися, дивлячись, як кривиться господар, намагаючись вимовити якусь приголосну. Він випинав губи, крутив язиком на всі боки, наслідуючи вчителя, свистів, тріщав, шипів.

Успіх цього методу перевершив сподівання вчителя. Наприкінці уроку старий досить виразно, так що можна було зрозуміти, вимовив кілька слів.

— Йому треба поставити голос, він надто кричить, — сказав Сабатьє. — Але на сьогодні досить. Він од напруження обливається потом. До того ж стемніло. Тут дуже тісно, щоб розміститися втрьох. Ми будемо ночувати внизу.

Гості ще не могли вільно розмовляти з господарем. Довелось вдатися до міміки й жестів, щоб пояснити, що вони не залишать його назовсім. Попрощавшись із старим, Сабатьє й Джон спустились по хисткій драбині.

— Ну, що ви скажете? Вирушили по ібісів, а натрапили на дикобраза! Дивовижна знахідка! Без сумніву, дідусь — учений. Але як він потрапив у цей ліс? Хоч би він скоріше навчився говорити!

— Ви чудовий вчитель, — зауважив Джон, вкладаючись на нічліг, — але все-таки на навчання потрібні тижні.

— Ради цього варто пожертвувати кількома тижнями.

Побажавши один одному на добраніч, вони поклали біля себе рушниці й полягали спати.

X. ФЕСОР

Перетворення старого в "словесну" істоту пішло досить швидко. Наприкінці тижня з ним уже можна було вести тривалі розмови, хоч він ще плутав слова. Але Сабатьє чекало деяке розчарування. Якщо старий оволодів мовою настільки, що його можна було зрозуміти, то його пам'ять, за висловом Джона, заіржавіла серйозніше, ніж мова, і ніякі методи тут не допомагали. Старий міг розповісти багато цікавого про своє життя в лісі, але все, що стосувалось минулого, забув. Він не міг згадати навіть свого імені.

— Скільки ж років пробули ви в лісі? — спитав його Сабатьє.

Старий подивився па палички з зарубками й знизав плечима.

— Не знаю, мабуть, не менше п'ятнадцяти років. — Старий зморщив лоба і, силкуючись згадати, додав: — Приблизно в тисяча дев'ятсот дванадцятому році я вирушив у наукову експедицію...

— Отже, ви нічого не знаєте про велику європейську війну?

Так, він нічого цього не знав. Він недовірливо слухав розповідь Сабатьє і, очевидно, не дуже цікавився нею.

— Так, не менше п'ятнадцяти років. Я заблудився в лісі, ганяючись за рідкісним метеликом. Зовсім невідомий вид "мертвої голови".

І вчений до найменших подробиць описав усі особливості комахи.

— За всі ці роки мені так і не пощастило знайти другого екземпляра, — сказав він щиросердо.

Для нього цей метелик був важливіший, ніж усі події, що сколихнули світ за останні п'ятнадцять років. Він забув своє ім'я, але не забув, якого кольору була передньокрайня жилка на зовнішньому крилі метелика.

— Я довго шукав своїх супутників; звичайно, і вони мене шукали. Вони, певно, вирішили, що мене з'їли звірі або проковтнула гадюка. Та я вцілів, як бачите. Ви — перші люди, яких я бачу.

— Від такого страховиська, як він, мабуть, усі звірі повтікали! — сказав по-англійському Джон. — Йому треба надати більш людського вигляду.

— Ви були одружені? — розпитував Сабатьє.

— Не пам'ятаю... Здається, що так, — зітхнув він після довгої паузи. — Я згадую в своєму житті жінку, яку любив. Так, жінка... Але я не знаю, була це моя дружина чи мати. Наука й робота настільки мене з'їли...

— Поглинули, — виправив Сабатьє.

— Так, поглинули, що я вже не можу згадати, як жив на світі.

— Але міста ви уявляєте собі?

Старий, непевно розвівши руками, коротко відповів:

— Шум.

— Невже ваші вуха довше зберігають почуте, ніж очі бачене? — здивувався Джон і, підійшовши до старого, спитав: — Ви мені дозволите вас підстригти?

— Стригти?

Джон узяв пасмо його волосся і показав пальцями, як стриже перукар.

— Зрізати ваше волосся, — пояснив і Сабатьє по-французькому.

Старий здвигнув плечима. Йому було байдуже.

— Мовчите — виходить, згодні.

Джон узяв невеличкі ножиці з робочого столу і, посадовивши старого на саморобну табуретку, заходився стригти бороду й волосся на голові. Скінчивши, Джон був надзвичайно задоволений своєю роботою, хоча йому довелося немало поморочитись: густе, зваляне, мов повсть, брудне волосся старого важко було різати невеличкими ножицями.

— Чудово! Я піду до табору, візьму запасний намет і пошию нашому дідусеві костюм. Та й треба ж його якось охрестити. Адже він людина, вчений, професор. Коротко це буде "Фесор". Фесор — хороше ім'я.

Коли Сабатьє переклав старому пропозицію Джона, той охоче погодився.

— Фесор — це добре. Я буду Фесор.

З того часу за ним закріпилось це ім'я.

Вбрання незабаром пошили. Правда, воно скидалося на похоронний саван, але зате було просторе, бо Фесор звик до зручної, легкої звіриної шкури.

— Ну, що ви ще хочете з ним зробити? — усміхаючись спитав Сабатьє, бачачи, що Джон критично оглядає свого помолоділого клієнта.

— Підгодувати, — відповів Джон. — Дуже вже він худий.

— Чим ви харчувалися? — спитав Сабатьє Фесора.

— Зерна, ягоди, пташині яйця, комахи, — відповів Фесор.

— Ну, зрозуміло, — сказав Джон, почувши відповідь. — Не дивно, що він худий, мов комар у посуху.

І вони почали годувати старого чим могли з своїх запасів і тим, що добували полюванням.

Якось Джон, завзятий рибалка, вирішив наловити Фесорові риби, глушачи її. Він узяв пляшку з-під віскі, влив у неї чверть вуглецю, який був у нього в запасі, і кинув у воду. Пляшка вибухнула, оглушивши рибу навкруги. Всі, в тому числі й Фесор, почали мерщій виловлювати рибу, що спливала на поверхню, і старанно промивати її, щоб отрута не просочилась усередину.

— Я знаю простіший спосіб ловити рибу, не боячись отруїтися нею, — сказав Фесор. — Он у тій частині лісу росте паразитична рослина, якою можна п'янити рибу.

— Отже, ви й рибою харчувались? — спитав Сабатьс.

— Давно, — відповів Фесор. — Рослина — дуже високо, а в мене нема часу лазити по деревах, якщо можна харчуватись ягодами на ходу.

Джон дуже зацікавився цією рослиною, про яку ніколи й не чув, і вирішив зараз же піти по неї.

Фесор показував їм шлях. Він ішов по лісу, мов по музею, в якому добре знав кожен експонат. Час від часу він звертався до якихось зарубок, зроблених на деревах. На запитальний погляд Джона відповів;

— Я обходив ліс у всіх напрямках від своєї халупи, і скрізь через кожні п'ятдесят-шістдесят метрів у мене зроблені на деревах позначки, які показують шлях.

Фесор завів своїх супутників у такі нетрі, що вони насилу продиралися.

— Он там, угорі, бачите — виткі рослини з білими квітками. Це і є мої риболовні снасті.

Навіть Джон, спритний, як мавпа, ледве виліз на верхівку дерева, обплутаного ліанами.

Він кинув кілька гілок з білими квітками, такими пахучими, що аж у голові паморочилось. Злазячи, він побачив на кошлатому стовбурі дерева розкішну білу орхідею і зірвав її.

— Я не знав, що ви так любите квіти! — сказав Сабатьє, поглядаючи на Джона. Та Джон замість відповіді одчайдушно скрикнув, клубком скотився з дерева і, не перестаючи зойкати, почав стрибати по траві, хапаючись то за обличчя, то за руки.

Сабатьє подумав, що його вкусила гадюка. Але Фесор підбіг до Джона й почав скидати з його рук і обличчя маленьких білих мурашок.

Сабатьє теж приєднався до Фесора, і вони втрьох швидко змели з Джона мурашок. Кілька цих отруйних комах упало на руку Сабатьє, і він зрозумів, чому Джон так несамовито кричав. Біль від укусів мурашок був такий нестерпний, наче тіло кололи розпеченими голками. Коли нарешті з Джона струсили комах, Сабатьє підійшов до орхідеї і побачив, що всередині вся квітка всіяна білими мурашками.

— Ці злі інсекти , — сказав Фесор, — можуть з'їсти живу людину. Раз вони напали на мене. Я врятувався тільки тому, що кинувся в воду. У воді вони ще довго кусали мене, доки їх не змило.

Все тіло Джона пекло, мовби він прийняв ванну з червоним кайєнським перцем. Та він ще поривався ловити рибу.

— Мені треба скупатись у річці, інакше я згорю у власній шкірі! — запевняв бідолаха.

Улов був щедрий. Рослина Фесора діяла чудово. Незважаючи на те, що вода була проточна, хоча й з повільною течією, наркотичний сік рослини так одурманив рибу, що нею вкрилася вся поверхня річки. Але мало цього — Джонові пощастило спіймати в річці тварину з породи алігаторів — водяну ящірку, на вигляд безневинну, проте таку кровожерливу, як справжній кайман.

— Що ви робитимете з цією ящіркою? — запитав Сабатьє.

Але Джон тільки загадково моргнув.

Цього дня обід вийшов на славу. Наварили й насмажили риби.

На закуску Джон вирізав найсмачнішу частину — хвіст чудовиська, потім вийняв з тіла яйця, якими воно було наповнене. Печені яйця ящірки дуже припали до смаку Фесорові, він признався, що не знав про

цю смачну страву. Для Джона, очевидно, була дуже приємна така похвала.

Наприкінці обіду трапилась невеличка неприємність: виявилося, що в цукорниці майже немає цукру.

Фесор відразу ж запропонував повести гостей до столітнього дерева, де водилися медоносні мухи.

— Це недалеко, — сказав він, — і ви побачите, що там легко можна зробити запас цукру. Я вивчав життя цих мух і знаю, як зібрати мед, не зачепивши їх: засувку я завжди залишаю зверху дупла, а мед вигрібаю з-під мух. Мед цих мух смачніший, ніж бджолиний, а віск — білий-білий. Мухи довше, ніж бджоли, виготовляють віск; тому я завжди повертаю віск після того, як саморобною центрифугою викачаю з нього мед.

Через півгодини маленьке товариство вже сиділо за чаєм, ласуючи надзвичайно смачним і ароматним мушиним медом.

XI. НЕВІДОМІ БАГАТСТВА

Звичайно Фесор ішов у ліс на цілий день, і тільки ввечері всі збиралися біля вогнища за котелком чаю, розповідаючи один одному події дня. За цей час Фесор уже повністю оволодів мовою.

Проте останнім часом з ним діялось щось негаразд. Фесор повертався в невизначені години, забирався в свого лабораторію і то сидів нерухомо біля столу, обхопивши голову руками і глибоко замисливши, то раптом зривався з місця, щось збуджено бурмотів і так швидко спускався по драбині, що Сабатьє щоразу непокоївся за нього. Старий був страшенно неуважливий, на запитання відповідав невлад, інколи навіть не чув їх чи уривав розмову на півслові.

— Зовсім збожеволів старий, — казав Джон, поглядаючи на Фесора.

Фесор і справді був схожий на божевільного.

Якось він сидів недалеко від дому, пильно роздивляючись у траві якусь комаху; потім раптом зірвався на ноги й побіг так, наче за ним гнався ягуар. Він гасав по галявині, мов навіжений, щосили репетуючи:

— Чому вона не хоче брати мою ефіпігеру?

Потім він піймав якусь комаху, квапливо повернувся на своє місце і, кинувши комаху, урочисто вигукнув:

— Взяла, каналія!

Сабатьє підійшов до вченого і обережно запитав його:

— У вас, пане Фесор, здається, якісь неприємності з вашими комахами?

— Неприємності? — відповів повеселілий Фесор. — Я мало не збожеволів, ось які неприємності! Але тепер усе гаразд. Ще одну складну загадку природи розгадано!

І, влаштувавшись зручніше, він з запалом почав пояснювати:

— Оси — це вчені вбивці. Своїх жертв — турунів, ефіпігер та інших комах — вони вражають отруєним кинджалом жала в нервові центри, після чого комах розбиває параліч. Ці живі трупи оса тягне до себе і складає в комірці, — таким чином, напохваті завжди с свіжі продукти. Ось ця сама оса, лангедокський сфекс, мало не довела мене до божевілля! Вона вразила свою жертву, ефіпігеру, на моїх очах і, схопивши за вусики, не поспішаючи потягла в свою нірку. Я непомітно підкрався, ножицями обрізав вусики, взяв паралізовану ефіпігеру й поклав на її місце іншу, яку щойно спіймав. Оса, що тягнула свою здобич, відчула, коли я перерізав вусики, що ноша стала легшою, і

оглянулась. Звичайно, вона дуже здивувалась, побачивши, що замість паралізованої лежить інша, жива ефіпігера. Моя оса не вірила своїм очам і, змочивши передні лапки в роті, почала ними протирати оченята. Пересвідчившись, що це не обман зору, оса почала шукати першу ефіпігеру, а до моєї навіть не доторкнулась, хоча я сам підсовував їй здобич. Чому вона не брала мою ефіпігеру?

— Вам це здалося образливим? — спитав Сабатьє.

— Не образливим, а незрозумілим, хай йому чорт! — вигукнув Фесор. — Це суперечило інстинкту. Я був сам не свій, поки не розгадав загадку, яку мені задала оса.

— І в чому ж тут річ?

— В тому, що я підклав їй самця. А оса, як тепер я пересвідчився, полює на самок, тому що в їхньому здутому черевці міститься багато соковитих яєчок — чудовий харч для личинок сфекса. Мені треба було за всяку ціну знайти ефіпігеру-самку, поки оса не потягла свою здобич. Ось чому я так бігав по галявині.

Сабатьє зрозумів настрій Фесора. Нез'ясований відступ від інстинкту, цього закону природи, для Фесора був таким же нестерпним, як для астронома незрозумілі збурення в русі небесних світил. Тепер гармонія космосу й душі Фесора була відновлена. Немов важкий тягар упав з його плечей. Фесор став компанійським і навіть запропонував показати, як він ловить комах.

— Я підтинаю стебла одного чагарника, з якого крапля за краплею витікає своєрідний клей, він і є принадою для різних комах. Та ось ви самі побачите.

Фесор "злітав" у своє гніздо й приніс звідти горщечки та палички, які роздав Сабатьє й Джону. Потім учений показав, як змазувати його клеєм

листя, віти і навіть мох, старанно прикриваючи ті місця, де розставлено пастки.

Коли перед вечірнім чаєм усі втрьох прийшли до пасток, Сабатьє відзначив, що вони діють чудово, — змазані листки були густо вкриті найрізноманітнішими комахами.

— Це набагато легше, ніж бігати, як лоша, по галявинах. Та мені це вже й важкувато стає.

Фесор нахилився, витяг з клею якесь сонечко й розчавив його між пальцями. Пальці його вмить забарвилися в яскраво-синій колір.

— Ця фарба яскравістю кольору й стійкістю перевершує анілінові фарби і має одну чудову властивість... А втім, дозвольте поки що не відкривати вам секрету, — сказав він, поміркувавши.

Цього дня Фесор був товариським, як ніколи. Після чаю з медом він запросив гостей до своєї лабораторії на дереві. У лабораторії витяг з невеликого ящика зразки тканин — клаптики завбільшки двадцять на тридцять сантиметрів кожен.

— Ці клаптики, — промовив учений, — зіткані з волокон рослин або вовни тварин. Спробуйте. Ніяка шерсть не зрівняється з цими тканинами, такі вони м'які, міцні й теплі. А втім, у мене є дещо й цікавіше.

І Фесор подав Сабатьє клаптик сірої тканини. Коли Сабатьє поклав тканину на руку, він був вражений. Тканина була така легка й тонка, що здавалось, ніби вона зіткана з павутини.

— Спробуйте-но розірвати її! — усміхаючись сказав Фесор.

Сабатьє спершу обережно потяг тканину, побоюючись, що вона розлізеться від найслабшого натягу. Проте тканина не розірвалась. Тоді він потяг дужче, нарешті рвонув щосили. З таким же успіхом він міг спробувати розірвати залізний лист. Джон також захотів випробувати свою силу, але тканина не піддавалась. І водночас вона була легка й прозора.

— Сам чорт не розірве цієї тканини! — сказав Джон, подаючи клаптик Фесорові.

Очі й губи Фесора усміхались. У своєму довгому балахоні він скидався на алхіміка, Фауста двадцятого століття. Помахавши, мов прапором, тканиною, Фесор сказав:

— Я здивую вас ще більше, коли скажу, що цю тканину виготовив водяний павук. З неї водяні павуки споруджують свої підводні будівлі. Тканина зовсім водонепроникна. Якщо її просочити соком однієї рослини, яку я тут знайшов, вона стане непроникною і для повітря. Непогана була б оболонка для дирижаблів! А як вона зберігає тепло! З цієї тканини ви можете пошити одяг і в ньому сміливо вирушати на Північний полюс, не рискуючи замерзнути.

А оця тканина, — вів далі старий, — продукт особливого виду шовкопрядів. І знаєте, як я добиваюсь, щоб ці істоти (мої учні, як я їх називаю) день у день працювали на мене? Я рятую їх від різноманітних ворогів і годую їх відповідною їжею; так роблять китайці. Я місяцями, роками вивчав повадки й інстинкти цих працьовитих комах і зробив з них чудових трудівників. Ось погляньте на цього павука.

Сабатьє ще першого дня звернув увагу на маленького павука, який намотував павутину на дерев'яну рамку.

— Якби в мене було більше місця, я замовив би цьому ткачеві костюм для себе, і він би зіткав його за міркою без жодного шва. З цієї павутини

я робив собі сорочки. Тканину мені виготовляли павуки, а нитки — шовкопряди.

— Але як ви цього добилися?

— Спостереженням і терпінням... Решта зразків тканин зроблені з волокон різних рослин, і всі вони дуже міцні. Щоб волокна цих рослин були м'якими, я їх довго розминаю, потім кладу в воду з якимось дубителем, і від цього вони стають ще ніжніші. Я знайшов і дикі коноплі з тієї ж родини, що росте в Індії. Якщо волокна конопель вимочити в дубителі, вони також стають дуже міцними.

У Фесора ніби прорвалась гребля мовчання. Він ладен був говорити всю ніч про нові, зовсім невідомі цивілізованим людям матеріали, про дивовижні барвники, тканини, про чудодійні соки невідомих рослин і про павуків — про павуків найбільше. Фесор говорив про них мов поет. Але Сабатьє уже не міг слухати. Не можна було за один вечір засвоїти й перетравити все те, що Фесор узнав і відкрив за п'ятнадцять років життя, кожна година якого була присвячена наполегливій дослідницькій праці. Нарешті сто рий відпустив своїх гостей, сказавши їм на прощання загадкову фразу:

— Сьогодні вночі дух лісу зійде до вас! — І Фесор засміявся дивним, майже божевільним сміхом.

XII. "ДУХ ЛІСУ"

Коли вони спустились по драбині й розставили біля дерева похідні ліжка, Джон довго тер собі лоба, потім сказав, звертаючись до свого супутника:

— Знаєте що, пане Сабатьє, я більше не можу! Якщо ми пробудемо тут ще тиждень, я зовсім очманію від цього дідугана.

— Ви несправедливі, Джоне. За цей місяць ми пізнали стільки цікавого, що інші не пізнали б і за роки. Фесор поділився з нами тільки невеликою часткою свого багатого досвіду. Але й цього було б досить, щоб вразити весь учений і промисловий світ. Чи знаєте ви, що за найменше відкриття Фесора кожен фабрикант не пошкодував би мільйона? Деякі його відкриття можна порівняти з вибухівкою величезної сили. Вони можуть перевернути догори дном цілі галузі промисловості й створити зовсім нові. Все це так грандіозно, що я не можу розібратися в цьому незвичайному багатстві. Подумати тільки, що ці відкриття лишались невідомими світу цілих п'ятнадцять років!

— І залишаться невідомими, — обізвався з темряви Джон.

— Цього не повинно бути! — серйозно відповів Сабатьє. — Ми спробуємо умовити Фесора поїхати разом з нами. Візьмемо частину його колекцій і його самого.

— Навряд чи він погодиться на це, — заперечив Джон. — Що б там не було, нам пора збиратися в дорогу. Незабаром почнеться період дощів.

Вони замовкли, поринувши кожен у свої думки. Сабатьє думав про можливе використання "скарбу" Фесора, а Джон — про свій магазин.

— Однак пора розкладати багаття і лягати спати, — сказав Джон.

Цієї миті легеньке скрипіння дерева привернуло їхню увагу. Вони насторожилися, та навіть тонкий слух мисливця не міг би одразу визначити, звідки долинає звук. Вловити його напрямок і справді було нелегко. Джон перший догадався підвести голову й скрикнув від подиву.

Можна було подумати, що в пітьмі тропічної ночі до них спускається зоряний кусочок Молочного Шляху. Джон побачив купу зірок, які горіли спокійним, м'яким фосфоричним світлом.

— Що за нечиста сила! — вигукнув Джон.

Звичайно, тут не могло бути нічого надприродного. Молочний Шлях не міг скрипіти хисткими щаблями драбини.

Серед нічної тиші почувся короткий смішок Фесора.

— Лісовий дух спускається до вас! — сказав Фесор.

Коли він зійшов униз, Сабатьє й Джон вражено вигукнули. Весь одяг Фесора сяяв фосфоричними плямами.

— Непоганий маскарадний костюм! — сказав усміхаючись Сабатьє.

— Ви вгадали, це мій маскарадний костюм, — відповів Фесор. — Пам'ятаєте сонечко, що містить синю рідину? Ця рідина вночі фосфоресціює. Я намазав нею одяг і перетворився на сузір'я, що гуляє по тропічному лісу.

— Але нащо вам цей маскарад? — спитав Сабатьє.

— А ось нащо. Кожна світна пляма своєю формою скидається на певну фосфоресціюючу нічну комаху, і комахи летять на моє вбрання. Світні плями вкриті тонким шаром клею, і комахи сідають на цю принаду. Таким чином, гуляючи по лісу, я водночас ловлю комах. Як бачите, я дуже спростив свою роботу.

І, побажавши гостям на добраніч, Фесор пішов далі, паче мандрівний вогник, який то з'являвся, то зникав у кущах.

Коли вранці Фесор повернувся, він уже не був схожий на шматок зоряного неба. Весь його одяг був укритий прилиплими за ніч комахами.

— Добрий улов! — весело привітав він Сабатьє.

— Ви справжня ходяча колекція, пане Фесор. Сідайте пити чай.

— Зараз, тільки визбираю цих комах і опоряджусь, — відповів Фесор, піднімаючись по драбині.

Коли Фесор повернувся, Сабатьє палив йому кухоль чаю і сказав:

— Дорогий Фесоре, ми хочемо викрасти вас. Скоро настане період дощів, і ми вирушимо в дорогу.

— Бажаю успіху

— А ви?

— Мені й тут добре, — рішуче відповів Фесор.

— Невже ви не відчуваєте ніякого бажання повернутися до людей? — спитав Сабатьє. — П'ятнадцять років — нібито достатній термін для наукової експедиції. Ви тільки подумайте, яку сенсацію викличуть ваше повернення й відкриття! Ваше ім'я стане відомим усьому світові.

Сабатьє намагався грати на честолюбстві вченого, однак ця струна вже не вібрувала в душі Фесора.

— Тут є дещо цікавіше від газетного галасу. — І, замисливши, Фесор додав: — Ні, я не можу залишити лісу.

— Але що вас тут затримує?

— Мертва голова — той самий дивовижний метелик, якого я побачив у лісі п'ятнадцять років тому. Я думав про нього дні й ночі, шукав його всі ці роки, проте не міг знайти. Поки я його не піймаю, не піду з цього лісу.

— Та зрозумійте ж, — розсердився Сабатьє, — ви самі давно перетворились у мертву голову, вперта людино! Ну яка користь від усіх ваших відкриттів, якщо про них не знає жодна людина па землі? Яка цінність усіх ваших колекцій і знань тут, у лісі? Не сьогодні-завтра вас може з'їсти ягуар, проковтнути удав Нарешті, ви помрете природною смертю і заберете в могилу всі ці скарби. Поза суспільством, без людей ваше існування безцільне, гріш йому ціна! Наука для науки — це дурниця, нісенітниця, безглуздя! Ви повинні подумати про свій обов'язок перед суспільством, без якого ви були б безсловесною твариною!

Сабатьє говорив довго, і Фесора, певно, почали переконувати його докази. Нарешті старий вчений, похиливши голову, сказав:

— Добре, я поїду з вами. Однак тільки для того, щоб повернутися сюди на чолі добре спорядженої експедиції і закінчити свою роботу. Ми, звичайно, заберемо з собою мої колекції?

— Ну, зрозуміло, — відповів Сабатьє, подумавши: "Тільки б його витягнути звідси1!"

Дощі стали випадати частіше, і маленьке товариство почало діяльно готуватися до від'їзду.

Якось Сабатьє, тиняючись біля берега набухлої від повені ріки, звернув увагу на розкидані стовбури залізного дерева. Від стовбурів ішов міцний аромат.

— Такому дереву позаздрила б будь-яка парфюмерна фабрика! — сказав Сабатьє. — А що як з цих дерев зробити пліт?

Фесор похитав головою.

— Це дерево зіграло вже зі мною поганий жарт! — відповів він. — Воно не тримається на воді. Пліт треба робити з легкого бамбука.

Незабаром пліт був готовий. Джон спорудив на ньому просторий намет. Коли почалися дощі, всі троє переселились у намет, чекаючи відплиття. Колекції ще були в дерев'яній хатині Фесора. Мандрівники вичікували, коли прояснниться небо, щоб перенести на пліт величезну кількість колекцій комах, не пошкодивши їх. Фесор дуже хвилювався і щохвилини поглядав на небо.

— Здається, прояснюється, — сказав він якось уранці.

Дощ перестав, виглянуло сонце. Ліс почав оживати.

— Так, треба скористатися годиною, — відповів Сабатьє.

Всі подалися до хатини.

Раптом Фесор голосно скрикнув і кинувся бігти, мов божевільний.

— Мої колекції! Мій дім! — кричав він.

Сабатьє й Джон рушили слідом за ним і побачили, що хисткий будиночок Фесора розвалений. Бурі й зливи останніх днів докінчили його. Біля підніжжя дерев лежала купа потерті вперемішку з висушеними комахами.

Фесор у відчаї кинувся до залишків свого житла і почав розгрібати сміття руками, вигукуючи.;

— Мої колекції! Моя праця! Моє життя!

Джон намагався відтягти старого, але він, здається, збожеволів.

— Облиште кого, нехай він трохи заспокоїться, — сказав Сабатьє, щиро схвильований горем ученого.

Набігла хмара, і зразу стало темно. Загуркотів грім, спалахнула блискавка. Вітер рвав верхівки дерев і свистів у бамбуковому гаю. Дощ знову полив як з відра. Та Фесор не помічав нічого. В його настрої настала реакція. Він сидів нерухомо, наче той маніяк, втупивши погляд у загиблі скарби.

Сабатьє насупився і, торкнувши вченого за плече, сказав:

— Ось бачите, ми своєчасно вирішили забрати вас звідси. Але не сумуйте. Ви повернетесь сюди, і тоді...

— Так, так! — Фесор нарешті опам'ятався. — Треба все починати спочатку! Я повернусь!

— З добре спорядженою великою експедицією. Але нам треба поспішати. Ходімте швидше, Фесоре!

— Так, так, треба поспішати... Роботи багато. Все спочатку! Швидше ж! Ходімо!

Фесор квапив своїх супутників! Він поспішав до людей, щоб швидше повернутися в ліс. Цей ліс поневолив його душу, став йото стихією, його манією.

Вони прийшли на річку саме вчасно. Вода, що раптово прибула, вже піднімала пліт.

Фесор схопив жердину і потав відштовхуватись.

— Не робіть цього! — гримнув на нього Джон. — Ви можете загнати гострі кінці плоту в мул. Вода сама підніме пліт. Майте терпіння!

Фесор покірно поклав жердину і знову замовк, втупивши похмурий погляд у каламутну воду. Повз нього, як і багато років тому, несло стовбури дерев, трупи тварин, пальми. Та він, вдавалося, нічого не помічав. Тільки одного разу в його очах спалахнула думка.

Мандрівники побачили видовище, яке могло повернути до рівноваги навіть напівбожевільного Фесора...

По річці мимо лих поволі плив острів з десятком пальм і папороті. Величезні орхідеї схилялись до самої води. У вітах пальм стрибали і неспокійно кричали мавпи.

— Плавучий острів! Невже це не міраж? — вигукнув здивований Сабатьє.

— Повідь змиває цілі гаї дерев, — відповів Фесор таким тоном, немов читав лекцію в університеті. — Буває, що такі острови випливають у море далеко від берега, і їх довго носять хвилі; переплетені корінням, дерева довго не розпадаються. Багато мореплавців зустрічали в океані такі плавучі острови. Тут нема нічого... — Він обірвав фразу на півслові й заглибився в свої думки, раптово забувши про острів.

— От на такому острові поплавати б! — сказав Сабатьє.

— Індіанці інколи запливають на таких мандрівних островах дуже далеко, — відповів Джон. — Пам'ятаю, у дитинстві я сам вирушав у такі мандри.

Пліт дуже хитнувся, і його підхопила течія.

— Нарешті! — ожив Фесор. — Швидше б, швидше! Стільки роботи!.. — І він знову замовк, низько схиливши голову.

Джон подивився на Фесора, потім на Сабатьє і тихо промовив:

— Мабуть, нам не треба було брати з собою старого. Дивіться, він зовсім збожеволів.

— Нічого, відійде. Не могли ж ми залишити його в лісі!

* * *

— Дивна історія! — сказав французький консул у Ріо-де-Жанейро, коли Сабатьє скінчив свою розповідь.

Потім консул відчинив шафу, порився в старих газетах, акуратно складених у стоси, витяг пожовклий номер і подав Сабатьє.

— Ось погляньте.

Сабатьє розгорнув газету від 12 жовтня 1912 року. На третій сторінці була вміщена замітка про загибель у лісах Бразилії французького вченого Мореля, написана одним з його супутників по експедиції. До статті був доданий портрет людини в окулярах, з гладенько поголеним обличчям.

— Так, це він, наш Фесор! — промовив Сабатьє. — Час дуже змінив його, але очі ті самі.

— Очі людини не старіють, — відповів консул. — І ви кажете, що він живий і здоровий? Приведіть його до мене. Цікаво подивитись на цього нового Робінзона!

Однак привести Мореля до консула було не так легко.

Коли Сабатьє повернувся в номер готелю, його зустрів Джон, дуже засмучений.

— Знову пішов! — поскаржився Джон. — Цей Фесор зовсім збожеволів від міського шуму. Він марить, повторює якісь незрозумілі латинські слова. Втік у міський сад, стрибає по траві, ганяючись за метеликами, а сторожі ловлять його. Він зібрав навколо себе юрбу. Я кликав його, але ледве сам утік: сторожі хотіли відвести мене до поліції. Вони говорять: "Якщо це ваш божевільний, то ви повинні його доглядати і не випускати з дому". Нічого сказати, добру знахідку ми придбали! Я вам казав, що його не треба було забирати з лісу.

— На нього вплинув дуже різкий перехід від самотності в лісі до життя у великому місті. Мабуть, йому доведеться підлікуватись. Але я певен, що поступово він стане нормальним, — мовив Сабатьє.

За вікном почувся шум і голос Мореля-Фесора:

— Чого ви мене переслідуєте? Що вам від мене треба? Не заважайте мені, я шукаю мертву голову!

© БЄЛЯЄВ О. Р. Мертва голова: Науково-фантастичні твори. — К.: Молодь, 1977. — 288 с. — (Компас).

© ДИНЬКО Ф. М., переклад з російської, 1977.